

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

*“Зв'язок агресивного сімейного виховання та
емоційного інтелекту дітей молодшого
шкільного віку”*

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи ПС-23-1вм
Спеціальності 053 «Психологія»
Колеснік Н.О.
Керівник: Юдіна А.В.,
канд. психол. наук

м. Дніпро
2025

АНОТАЦІЯ

**Кваліфікаційної роботи
Колеснік Наталі Олегівни**

На тему:

**“Зв’язок агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту у дітей
молодшого шкільного віку”**

Кваліфікаційна робота здобувача 2-го курсу, спеціальності “Психологія” (у форматі магістр) (Університету Імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, кафедра психології та педагогіки) присвячена вивченню зв’язків агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку.

Дане дослідження спрямоване на теоретичний аналіз та емпіричне дослідження зв’язків агресивного сімейного виховання та інтелекту дітей молодшого та шкільного віку. Сім’я є набуває ключового моменту у визначенні психологічної статі дитини перших трьох років життя та є звичайним середовищем і відіграє провідну роль в інтелектуальному розвитку дитини. Американський дослідник Е. Баум встановив, що у дітей, які виховуються в неблагополучних і благополучних сім’ях, різниця в інтелектуальному розвитку дітей досягає двадцяти балів і, крім того, впливає на ступінь участі людини в культурі на всіх етапах соціалізації.

Отримані результати дозволяють зробити висновки що родинна є головним фактором у інтелектуальному розвитку дитини та її сприйнятті навколишнього середовища таким як інтерпретували батьки, її впевненість та інтелектуальні властивості також пов’язана з батьківсько-дитячими відносинами.

Основний рівень вимог молодшого школяра пов’язаний з певними переживаннями, а також з яскраво вираженим емоційним самопочуттям. Значний рівень досягнень та прагнення значною мірою визначається характером успішності учнів. Зміни рівня вимог супроводжуються не тільки оцінкою дитини за її успіхи та невдачі.

На основі підбраного інструментарію було проведено емпіричне дослідження батьківсько-дитячих взаємин та особистісних відносин. Використано такі методики як: тест-опитувальник батьківського відношення до дітей» А.Я.

Варги, В.В. Століна; Проективна методика «Малюнок сім'ї»; Проективний тест особистісних відносин, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» О.О. Орехова; Методика «Обери потрібне обличчя» - тест на виявлення дитячої тривожності, переважання позитивних та негативних емоцій Р. Темла, В. Амена, М. Доркі; Опитувальник «Стилі батьківського виховання» С. Степанова; «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії» (Методика ОДРЕВ) Е.І. Захарової; Опитувальний лист для класного керівника «Виявлення особливостей емоційного стану дітей молодшого шкільного віку» Н. Артюхіна, А.М. Щетініна.

За результатами математичної статистики гіпотези нашого дослідження роботи, можемо зазначити, що у результаті проведеного теоретичного та емпіричного дослідження зв'язків впливу сімейного виховання на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку, що ми переконалися в її підтвердженні.

Перелік ключових фраз: *емоційний інтелект, зв'язок, інтелект дітей, інтелектуальний розвиток, етап соціалізації, сприйняття, інтерпретація, впевненість, батьківсько-дитячими відносинами, особистісних відносин, переважання, емоційний розвиток.*

SUMMARY

Qualification work

Kolesnik Natalia Olehivna

On the topic:

" The connection between aggressive family upbringing and emotional intelligence among younger school-age children "

The qualification work of the 2nd year applicant, specialty "Psychology" (in the format of a master) (Alfred Nobel University, Dnipro, Department of Psychology and Pedagogy) is devoted to the study of the connections between aggressive family education and emotional intelligence of children of primary school age.

This study is aimed at theoretical analysis and empirical study of the connections between aggressive family education and intelligence of children of primary and school age. The family is acquires a key moment in determining the psychological sex of the child in the first three years of life and is a normal environment and plays a leading role in the intellectual development of the child. The American researcher E. Baum found that in children brought up in dysfunctional and prosperous families, the difference in the intellectual development of children reaches twenty points and, in addition, affects the degree of human participation in culture at all stages of socialization.

The results obtained allow us to conclude that the family is the main factor in the intellectual development of the child and his perception of the environment as interpreted by his parents, his confidence and intellectual properties are also related to the parent-child relationship.

The main level of requirements of a junior student is associated with certain experiences, as well as with a pronounced emotional well-being. A significant level of achievement and aspiration is largely determined by the nature of students' academic performance. Changes in the level of requirements are accompanied not only by the assessment of the child for his successes and failures. On the basis of the selected tools, an empirical study of parent-child relationships and personal relationships was conducted. Such methods as "Test Questionnaire of Parental Attitude to Children" by A.Y. Varga,

V.V. Stolin were used; Projective technique "Family drawing"; Projective test of personal relationships, social emotions and value orientations "Houses" by O.O. Orekhov; The method "Choose the right face" is a test for detecting children's anxiety, the predominance of positive and negative emotions by R. Teml, V. Amen, M. Dorki; Questionnaire "Parenting Styles" by S. Stepanov; "Questionnaire of Child-Parent Emotional Interaction" (Odev Methodology) E.I. Zakharova; Questionnaire for the class teacher "Identification of the features of the emotional state of children of primary school age" N. Artyukhin, A.M. Shchetinin. Based on the results of the mathematical statistics of the hypothesis of our study, we can note that as a result of the theoretical and empirical study of the relationship between the influence of family education on the emotional development of children of primary school age, we were convinced of its confirmation.

Key words: *emotional intelligence, connection, children's intelligence, intellectual development, socialization stage, perception, interpretation, confidence, parent-child relationships, personal relationships, predominance, emotional development.*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ АГРЕСИВНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Теоретичний аналіз поняття сім'я як культурно-соціального середовища виховання дітей молодшого шкільного віку	7
1.2. Теоретичний аналіз літератури з проблеми характерних особливостей емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку	14
1.3. Теоретичне обґрунтування поняття емоційного аспекту батьківсько-дитячих взаємовідносин	22
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	37
2.1. Мета, завдання та загальна організація емпіричного дослідження	37
2.2. Результати діагностики стилів сімейного виховання та прояву емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку	53
2.3. Аналіз отриманих результатів дослідження та формулювання рекомендацій.	75
Висновки до другого розділу	79
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається тим, що на даний час питання ролі сім'ї у вихованні дітей молодшого шкільного віку нині дуже актуальні. Проблеми, пов'язані з вихованням дітей, викликають особливу увагу. Експерти усього світу, вважають вік молодших дітей – період найшвидшого фізичного, психічного та розумового розвитку, початкового формування фізичних і психічних якостей, які знадобляться людині в подальшому житті, якостей та властивостей, які складають цю особистість.

Виникнення проблем у дитини при спілкуванні з однолітками, навчанні, причини помилок та невдач, свідчать про те, що у формуванні дитини відіграє не тільки школа важливу роль, але, безумовно і родина, яка стає основою для закладання основних якостей дитини, відіграє надзвичайно важливу роль у виховному процесі. Це основа процесу адаптації дитини.

Важливим фактором емоційної рівноваги, дитячого здоров'я у психічному плані є сімейне середовище, його стійкість та стабільність.

Вагому роль має і здатність до виховання. Неповна сім'я, неосвічена, яка не може виховувати, призводить до серйозних збоїв у процесі соціалізації дитини.

На сьогодні ситуація в нашій країні погіршила сімейне становище серед головних трансформаційних тенденцій сучасної сім'ї: чоловіки йдуть на війну, відбувається розрив родинних зв'язків, кількість неповних сімей збільшується, знижується народжуваність, низький виховний потенціал сім'ї, заклопотаність батьків це все відображається на дитячому розвитку.

Дитина набуває не тільки властивих для всіх дітей рис характеру, а й індивідуальних особливостей поведінки та психіки. Тільки поєднання вікових та індивідуальних підходів до навчання та виховання дітей, забезпечить їх повноцінний розумовий та психічний розвиток, емоційне благополуччя.

Особливої уваги темі дитячо-батьківських стосунків та стилям виховання приділяли такі вчені: Ж.Ж. Руссо, Х.Д. Джайнот, К. Д. Ушинський, Я.А. Коменський, Е. Еріксон, Д. Локк, П.Ф. Лесгафт, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн,

А.С. Макаренко, Л. І. Божович, І. Г. Песталоцці, В. П. Вахтеров, К.М. Вентцель, Дж. Рескін О. М. Леонтьєв, Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, Л. С. Славіна та інші.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити характер зв'язку агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження: емоційний інтелект дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: характер зв'язку агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку.

Концептуальна гіпотеза дослідження:

Наявність зв'язку емоційного агресивного сімейного виховання та інтелекту дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до теми роботи і висунутої гіпотези було поставлено наступні **завдання:**

1. Представити теоретико-методологічні основи дослідження агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку.

2. Здійснити теоретичне обґрунтування поняття емоційного аспекту батьківсько-дитячих взаємовідносин.

3. Здійснити діагностику стилів сімейного виховання та прояву емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку.

4. Провести емпіричне дослідження зв'язку агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку.

1. Методи дослідження: у ході теоретичного та методологічного обґрунтування проблеми використовувалися теоретичні, емпіричні та методи статистичні методи, які дозволили побудувати уявлення та фактичні докази проблематики даної роботи, а саме:

1) *Теоретичні* – аналіз психолого-педагогічних, соціально-психологічних праць на тему дослідження.

2) *Емпіричні* – бесіда, спостереження, психодіагностичні методики:

1. «Тест-опитувальник батьківського відношення до дітей» А.Я. Варги, В.В. Століна;
2. Проективна методика «Малюнок сім'ї»;
3. Проективний тест особистісних відносин, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» О.О. Орехова;
4. Методика «Обери потрібне обличчя» - тест на виявлення дитячої тривожності, переважання позитивних та негативних емоцій Р. Темла, В. Амена, М. Доркі;
5. Опитувальник «Стилі батьківського виховання» С. Степанова;
6. «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії» (Методика ОДРЕВ) Е.І. Захарової;
7. Опитувальний лист для класного керівника «Виявлення особливостей емоційного стану дітей молодшого шкільного віку» Н. Артюхіна, А.М. Щетініна.

3) *Математико-статистичні методи* – Визначення коефіцієнту кореляційних зв'язків між типами сімейного виховання та емоційним інтелектом дітей.

Емпірична база дослідження: дослідження проводилося на базі Капулівської гімназії. Для проведення психодіагностичного дослідження та подальшої роботи були обрані учні 3 класу та їхні батьки. У класі навчаються 27 учні, серед них 11 – хлопчиків та 16 – дівчаток. Загальна кількість досліджуваних – 46 осіб, із них 23 дитини та 23 дорослі особи – їх батьки.

Теоретична значущість та наукова новизна: полягає в доповненні відомостей про емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку та визначенні особливостей прояву емоційного розвитку дітей цієї вікової категорії, а також у перевірці застосованих методик для подальшої роботи з молодшими школярами.

Практична значимість дослідницької роботи полягає в тому, що результати отримані нами, можливо буде використовувати у майбутньому у консультативній психології, використовувати дані методики, при роботі з сім'ями для яких актуальна проблема батьківсько-дитячих взаємин. Отримані нами результати, можливо буде використовувати не тільки у освітніх закладах, але і під час

підготовки психологів з дітьми молодшого шкільного віку.

Апробація результатів дослідження: Результати дослідження було представлено у вигляді тез доповіді за темою дослідження до XV Міжнародна наукова конференція студентів та науковців «Практична психологія в її сучасних вимірах» (квітень 2024 ВНЗ Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Структура та обсяг роботи: робота складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (61 найменувань) та додатків (4). Загальний обсяг роботи викладено на 95 сторінках, основний зміст – 91 сторінок, містить 10 таблиць і 9 малюнків.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ АГРЕСИВНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Теоретичний аналіз поняття сім'я як культурно-соціального середовища виховання дітей молодшого шкільного віку

Сім'я – як вид соціальної групи, складова суспільства, в якому людина народжується, виховується, розвивається і проживає більшу частину свого життя. Сімейні стосунки часто визначають поведінку людини, тому сім'я становить особливий інтерес для соціально-психологічних досліджень.

Сім'я є найважливішим соціальним чинником у всіх суспільствах. У ній діти засвоюють базові знання, необхідні для майбутнього життя.

За визначенням А. В. Мудрика у процесі соціалізації сім'я виконує шість функцій.

1) Емоційний та фізичний розвиток. Ця функція у дитинстві відіграє вирішальну роль і компенсується іншими інститутами соціалізації. У дитинстві, школі та юності її вплив залишається домінуючим, але не єдиним.

2) Сім'я є ключовим моментом у визначенні психологічної статі дитини перших трьох років життя. Фахівці вважають, що тут важливий батько, відношення якого часто різниця між дочкою і сином (сприяє активності в сина і жіночності в дочці). Але, як правило, мати однаково ставиться до дітей обох статей.

3) Сім'я є звичайним середовищем і відіграє провідну роль в інтелектуальному розвитку дитини. Американський дослідник Е. Баум встановив, що у дітей, які виховуються в неблагополучних і благополучних сім'ях, різниця в інтелектуальному розвитку дітей досягає двадцяти балів і, крім того, впливає на ступінь участі людини в культурі на всіх етапах соціалізації.

4) Сім'я важлива в контексті соціальних норм.

5) У сімейних відносинах і взаєминах у сім'ї формуються фундаментальні цінності людини, визначаються її стиль життя, сфери та рівні попиту, життєві бажання (прагнення), плани та шляхи їх досягнення.

б) Соціально-психологічної підтримки людей, яка залежить від їх самооцінки, самоповаги, ступеня самоприйняття, аспектів та ефективності самореалізації [38, с. 52].

«Головний мета сім'ї – виховання дітей. Головна школа виховання дітей – це взаємини чоловіка та дружини, батька та матері». В.О. Сухомлинський [56, с. 12].

В.І. Даль у своєму словнику стверджував, що виховувати означає «піклуватися про матеріальні та моральні потреби малолітнього, до віку його; у нижчому значенні вигодовувати, плекати, годувати та одягати до віку; у вищому значенні навчати, наставляти, повчати всьому, що для життя потрібно...» [11, с. 34].

У сучасній педагогіці під вихованням розуміється «цілеспрямована змістовна професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку дитини, входження дитини в контекст сучасної культури, становленню її як суб'єкта і стратега власного життя, гідного Людини» [35, с. 51].

Виховання є найважливішою силою, яка може дати суспільству повноцінну особистість. Ефективність виховного впливу полягає у рішучості, у системному та кваліфікованому керівництві [48, с. 69].

Сімейне виховання – це велика система виховання, сформована кожною сім'єю та родичами в умовах конкретної сім'ї.

Сімейне виховання – це великий механізм. На нього впливають спадкові фактори, природне здоров'я дітей і батьків, матеріально-економічна забезпеченість, соціальний статус, спосіб життя, кількість членів сім'ї, місце проживання сім'ї, ставлення до дитини. Все це органічно переплітається і в кожному випадку виявляється по-різному.

Сімейного виховання охоплює всі сфери. Батьки вкладають все краще в свою дитину. Фізичне, інтелектуальне, трудове, моральне виховання, яке залежить від віку, це також закладається сім'єю Поступово сімейне оточення передає своїм

дітям знання про світ, природу, суспільство, виробництво, професії, техніку, формують досвід творчої діяльності, розвивають інтелектуальні здібності і, нарешті, виховують ставлення до світу, до людей, професій, до життя взагалі.

Сімейне виховання має свої методи або пріоритетне використання деяких з них. Це особисті зразки для наслідування, обговорення, довіра, демонстрація, прояв любові, емпатія, піднесення, контроль, гумор, мандат, традиція, похвала, співчуття тощо. Підбір проводиться виключно індивідуально, з урахуванням конкретних ситуаційних умов.

Як виховувати дитину- прерогатива батьків. Чим правильніші методи, тим краще буде дитині і тим кращі результати вона отримає. Батьки – перші хто виховує дитину. Вони мають найбільший вплив на дітей. Жан-Жак Руссо також стверджував, що кожен наступний вчитель має менший вплив на дитину, ніж попередній [50].

Сім'я, любляча, дружня, та тепла. Те, що дитина набуває в сім'ї в дитинстві, вона зберігає на все життя. Але в наш час так багато прояву як любові до дітей так і не любові. Діти які наслідують неблагополучне виховання дуже важко пристосовуються до цивілізованого світу пропагуючи свою поведінку. Агресивна поведінка в дітей це як наслідок агресивної поведінки батьків, зустрічається все частіше й частіше. Така закономірність має багато причин. Шукати їх слід у батьківському вихованні дітей, у їх спілкуванні, також варто враховувати і природжені схильності.

В сім'ї закладаються основи для особистості дитини, і на той час, коли вона пішла до школи, вона була більш ніж наполовину сформована як особистість.

Сучасні сім'ї дуже відрізняється від сім'ї минулого не лише іншою економічною функцією, а й радикальною зміною емоційно-психологічних функцій. Сучасні батьки креативні та більше часу приділяють своїм дітям. Взаємовідносини дітей і батьків за останні десятиліття укріпились завдяки соціальним мережам де батьки мають змогу вивчати багато відео-матеріалів ,статей по вихованню, змінилися і погляди батьків на дітей і стають все більш емоційно-психологічними, тобто визначаються глибиною їх взаємної прихильності, любові,

адже сучасні діти для більшості батьків, стають однією з найважливіших цінностей у житті. Але, це не спрощує сімейне життя, а ускладнює його .

Головні причини:

Перш за все, багато сімей мають одну дитину і складаються з двох поколінь: батьків і дітей. Як наслідок, батьки не мають можливості щоденно користуватися досвідом та підтримкою попереднього покоління, а застосування такого досвіду часто є проблематичним. Таким чином, зникла різноманітність, яка була внесена у людські стосунки;

По-друге, при збереженні традиційного «чоловічого» та «жіночого» поділу праці перший, мінімізується в масі сімей. Підвищився статус жінки через типову роль лідера;

По-третє, взаємини дітей і батьків стали складнішими і проблемними. Діти дуже важливі для сім'ї з самого раннього віку. Діти часто мають вищий рівень освіти, вони мають можливість більшу частину часу проводити далеко від сім'ї. Вони заповнюють цей час діяльністю однолітків і не завжди піклуються про схвалення батьків. Батьківські повноваження сьогодні часто не працюють: його мають замінити авторитет особистості батьків.

Проблемами сімейного виховання займалися багато провідних психологів і педагогів: В.О. Сухомлинський, Н.К.Крупська, А.С. Макаренко, Л.М.Толстой, П.Ф. Лесгафт, А.Я. Варга, В.К. Котирло, А.С. Співаковська, В.Я. Титаренко та інші.

Ставлення дитини до внутрішньосімейних стосунків - це особисте і суб'єктивне сприйняття свого стану, оцінки свого реального становища, свого авторитету, уваги, яку вона приділяє іншим членам сім'ї.

Взаємини між членами сім'ї є глибшими і міцнішими з усіх людських стосунків. Вони охоплюють чотири основні типи відносин:

- психофізіологічний - це взаємозв'язок між біологічною спорідненістю і статевими відносинами;
- психологічні включають відкритість, довіру, взаємну турботу, взаємну моральну та емоційну підтримку;

- соціальні відносини включають розподіл функцій, матеріальну залежність від сім'ї, а також статусні відносини - авторитет, лідерство, підпорядкування та ін.;

- культурні - це особливий сімейний зв'язок і відносини, засновані на традиціях, звичаях, що склалися в умовах тієї чи іншої культури (національної, релігійної тощо), в якій виникла і існує сім'я. Вся ця складна система взаємин впливає на сімейне виховання дітей. Усередині кожного типу стосунків можуть бути схвалення та неприйняття, які позитивно чи негативно впливають на виховання [41, с. 303].

Головна особливість сімейного виховання полягає у теплі домашнього мікроклімату, затишку, теплих відносинах, розумінні потреб, і в цьому середовищі дитину спонукають підтримувати існуючі в родині правила, манери, ставлення та прагнення.

Усі діти в тій чи іншій мірі відчують вплив сімейного оточення, яке формується батьківськими стосунками. Спостерігаючи за взаєминами дорослих, їх емоційними реакціями, переживаючи всі різноманітні прояви почуттів з боку близьких, дитина набуває моральних і емоційних переживань. У спокійній обстановці дитина спокійна, має відчуття захищеності та емоційної рівноваги. Неблагополуччя у сімейному вихованні – це переважно нерозвинені стосунки між матір'ю та батьком дитини. Нестабільне матеріальне становище, непорозуміння, недовіра, агресія, це все є запорукою нестабільного виховання. Немає більшої загрози для сім'ї та здоров'я дитини, ніж негативні почуття. Сім'я це середовище в якому батьки та члени сім'ї усвідомлюють свою відповідальність за виховання своїх дітей. Умови для адекватного сімейного виховання, раціонально організованого життя, режиму сімейного життя. Одним із найпоширеніших недоліків сімейного виховання сьогодні є неправильна організація життя і діяльності дітей у сім'ї, які з урахуванням їх індивідуальних вікових особливостей вимагають адекватного чергування праці та відпочинку для дітей. Поширеною помилкою в сімейному вихованні є увага батьків лише до освітньої (навчальної) роботи своїх дітей, але відбувається недооцінка роботи по дому, участь дітей у самообслуговуванні. Сім'я може бути як позитивним чинником, так і негативним у

вихованні дітей. Позитивний вплив сім'ї на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім найближчих у сім'ї так не впливають на неї. Це той інститут, який пропонує дитині мінімально необхідне спілкування, без якого вона ніколи не зможе стати людиною і особистістю. Водночас жоден інший соціальний інститут потенційно не здатний завдати такої шкоди вихованню дітей, як сім'я [26, с.20].

Умови для дитини в сім'ї мають: правильне харчування, виховання, та щасливе дитинство. Почнемо з того, що діти дуже чутливі до любові і ласки і дуже усвідомлюють їх недолік. Живучі в ній, на думку В. О. Сухомлинського [56, с, 26], дитина повинна бути впевнена, що її хтось дуже-дуже любить і вона також безмежно любить когось. Ця любов створює відчуття безпеки та емоційного комфорту. При цьому дитина активніше захоплює світ, з легкістю опановує знання. У неї більше свободи розкрити свої таланти, вона більше впевнена у визначенні свого життєвого шляху та у виборі друзів. Справжня батьківська любов привчає дитину до культури почуттів, розуміння добра, формує почуття обов'язку, чуйності та допомагає зрозуміти найважливіше моральний принцип: людина людині і друг, і брат.

Кожна сім'я живе за своїми правилами. У більшості випадків роль глави сім'ї бере на себе батько. Він дозволяє (чи ні) дитині кудись йти чи не йти, робити чи не робити щось. Це буває у повноцінних сім'ях. Але, на жаль, є й такі сім'ї, у яких лише одна мати (іноді лише один батько) та дитина. В основному це пов'язано з розлученням батьків. Звісно, дитині в такій родині важко жити. Вона не відчувається повністю захищеною, починає ревнувати, коли в когось є мати і батько, а у неї тільки хтось один із батьків. Дитина багато плаче, хворіє, ображається. Іноді дітей виховують лише бабусі й дідусі, хоча є батьки цих дітей. Батьки часто ходять на роботу або занадто зайняті і не мають часу піклуватися про дітей. Сім'ї можуть бути повними, але з позашлюбною матір'ю або вітчимом, з новими дітьми. У базовій структурі можуть бути цілі сім'ї, але сім'я нещаслива. Все це створює особливу атмосферу там, де знаходиться школяр.

Шлюбні та сімейні проблеми завжди цікавлять дослідників. Багато питань, що стосуються батьківства, розвитку особистості, благополуччя дорослих і дітей,

неможливо вирішити без опори на сім'ю. Багато фактів говорять про принципове і незамінне значення сім'ї для розвитку особистості дитини. Діти, яких розлучили з батьками в ранньому дитинстві, можуть бути розумово відсталими або мати стійкі емоційні порушення. Сім'я не менш важлива і для дорослих, як джерело емоційного і фізичного благополуччя, довіри, оптимізму. На думку сучасних дослідників, сім'я, яка втрачає традиційні функції, стає інститутом емоційного контакту, своєрідним «психологічним притулком» [24, с. 30].

Батьки часто виховують дітей такими, якими виховали їх або якими вони хочуть їх бачити. Але часто діти не виправдовують очікувань батьків бо вибирають інший напрям, інше заняття, вони просто інші. Треба розуміти, що дитина – це теж особистість, хоч і маленька. У неї потрібний індивідуальний підхід. Необхідно уважно спостерігати за своєю дитиною, вивчати її звички, аналізувати її дії, робити на їх основі відповідні висновки.

Проблеми у вихованні сімей виникають переважно через непорозуміння між дітьми та батьками. Діти хочуть більшого, батьки не дозволяють, діти зляться, виникають конфлікти.

Метою сімейного виховання є розвиток якостей особистості, які допомагають гідно долати труднощі та перешкоди, з якими ми стикаємося в житті. Розвиток інтелекту і творчих здібностей, ранній професійний досвід, морально-естетичне виховання, емоційна культура і фізичне здоров'я дітей молодшого шкільного віку, їхнє щастя і благополуччя – все залежить від сім'ї, від батьків.

Найголовнішою передумовою виховання дітей молодшого шкільного віку є стосунки школа-сім'я-дитина. Батьки інколи вважають, що з приходом дитини до школи, роль сім'ї у вихованні дітей зменшується, оскільки тепер діти більшу частину часу проводять у школі під керівництвом вчителя. Дитина починає рости у колективі, жити за своїми законами. Вплив суспільства (колективу) величезний. Проте, слід зазначити, що вплив сім'ї не тільки не зменшується, а й посилюється. У школі дитина відчуває багато труднощів, від неї багато вимагають, а в хорошій і міцній сім'ї вона отримує, окрім вимог, любов, турботу і прихильність та ласку.

Міцна і любляча родина завжди допомагає своїй дитині впоратися з труднощами сьогодення, вимогами навчальної діяльності та прийняти їх як неминучі й необхідні [39, с. 312].

1.2. Теоретичний аналіз літератури з проблеми характерних особливостей емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку

Емоції мають важливу роль у житті дітей. На початку життя, у дітей з'являється велика кількість різноманітних емоцій. Вони демонструють радість, любов, гнів, незадоволення, смуток і сором, здивування страх і тривогу, віру, задоволення і гордість. Протягом дня дорослі на собі відчують різноманітні дитячі емоції. Емоції дають дітям інформацію про їхній стан. Позитивні емоції, такі як радість, задоволення і довіра, змушують дітей відчувати себе в безпеці. Інші емоції, сигналізують про небезпеку і невдоволення у дітей. Гнів означає, що дитина стикається з перешкодою, проблемою. Смуток, робить їх пасивними і дає дітям час пристосуватися до ситуації чи розчарування. Страх змушує дітей боятися та захищатися. Тепло і любов показують дітям, що їх люблять і цінують. [22, 37]. Кожна емоція чогось вчить, тому дорослі повинні допомогти дітям зрозуміти власні емоції, бути уважними до почуттів інших і знайти ефективні способи впоратися з різноманітними емоціями, які вони відчують. Емоції та почуття є відображенням дійсності у вигляді переживань [32, 149].

Л.І. Божович вважає, що емоція — це відображення у формі почуття ставлення людини до явищ і фактів дійсності, а також до інших людей і до себе [7, с. 131].

Різні форми переживання почуттів - утворюють емоційну сферу людини.

За словами П.М. Якобсона, розуміння емоційної сфери буде неповним, якщо не буде виявлено типи відносин, які існують між нею та людиною як складним і цілісним утворенням. Ми не можемо ізольовано впливати на емоційну сферу поза особистістю. У міру формування нових рис особистості, набуває нових рис і

емоційна сфера, а процес зміни почуттів нерозривно пов'язаний із змінами самої особистості [64, с. 89].

Протягом усього дитинства емоційна сфера дитини зазнає серйозних змін, що пов'язано з перебудовою та формуванням особистості дитини. У плані навчальної та ігрової діяльності змінюється загальний характер емоцій дітей молодшого шкільного віку. Якщо для дітей дошкільного віку характерні яскраві емоційні реакції, що супроводжуються безпосередніми бажаннями, то в молодшому шкільному віці відбувається підкорення мотивів, емоційні процеси стають все більш збалансованими. В міру зростання дитини вона стає більш стримана у прояві емоцій, підвищується стійкість емоційних станів. У цьому віці емоції пов'язані з більш складним соціальним життям дитини, з більш чітко вираженою соціальною спрямованістю її особистості [23, с. 401].

Рубінштейн С. Л. пропонує свою динаміку розвитку емоційної сфери дитини: «Емоційний розвиток людини проходить... шлях, подібний до шляху її інтелектуального розвитку: почуття, як і думка дитини, спочатку вбирається безпосередньо з даних, лише на певному рівні розвитку він звільняється від найближчого оточення - рідних, друзів, в якому дитина виросла і починає свідомо виходити за межі цього близького оточення. Разом з рухом емоцій від окремих предметів і специфічних для загального і абстрактного, відбувається інша зміна, не менш показова - почуття стає вибіркоким» [49, с. 218].

Емоційний розвиток є важливою складовою у розвитку дітей молодшого шкільного віку, оскільки жодне спілкування, взаємодія не буде ефективною, якщо його учасники не зможуть, по-перше, «читати» емоційний стан іншого, а по-друге, контролювати свої емоції. Також важливо розуміти свої емоції та почуття.

Молодший шкільний вік - період засвоєння, та накопичення. Успішному виконанню цієї важливої функції сприяють характерні риси дітей цього віку: довірливе підкорення авторитету, підвищена чутливість, увага, грайливе та наївне ставлення до багатьох речей, з якими вони стикаються [5, с. 36]. Зі вступом до школи змінюється вся структура життя дитини, змінюється режим, складаються певні стосунки з іншими, особливо з учителем.

Стиль сімейного виховання, соціальні очікування батьків, соціальне оточення - фактори, що мають істотний вплив на формування особистості дитини. У сучасному суспільстві батьки все частіше хочуть бачити своїх дітей успішними, такими які досягли високих результатів у навчанні, а в подальшому і в кар'єрі. Тому вже у молодшому шкільному віці, а іноді навіть у дошкільному, такі батьки ставлять своїм дітям високий стандарт досягнень, який не завжди враховує індивідуальні здібності та навички дитини. Це, у свою чергу, накладає відбиток на формування нових особистісних новоутворень молодшого школяра: рівня прагнень, самооцінки, мотиваційної спрямованості, стилю емоційної регуляції поведінки.

У житті школяра відбуваються великі зміни: посилюються фізичні, розумові та емоційні навантаження, змінюється розпорядок дня, з'являються нові обов'язки та турботи. Переважна більшість дітей у віці 7 років готові до школи: у них добре розвинена пам'ять, вміння керувати своєю увагою, досить багатий словниковий запас. Навчання для нього – значуща діяльність. У школі він отримує не лише нові знання та навички, а й певний соціальний статус. Змінюються інтереси, цінності дитини, весь її спосіб життя [13, с. 119].

У перші роки навчання особливо яскраво проявляються вади дошкільного виховання: егоїзм, індивідуалізм, непослух, неповага до старших і друзів, грубість, нечесність, байдужість до колективу. Проте шкільне життя дає можливість виявити в дітей багато позитивних рис і якостей, які заклали батьки та вихователі в перші шість років життя.

У період навчання в початковій школі у дитини розвивається те, що Л. С. Виготський називає «узагальненням переживань» [15, с. 121]. Ланцюжок невдач чи успіхів веде до формування стійкого афективного комплексу – відчуття неповноцінності чи почуття власної гідності, компетентності. У майбутньому ці афективні утворення можуть змінюватися, коли дитина отримує досвід іншого роду. Але деякі з них, підкріплені відповідними подіями та оцінками, закріплені в структурі особистості, впливатимуть на розвиток самооцінки дитини, рівень її прагнень.

Рівень вимог молодшого школяра пов'язаний з певними переживаннями, а також з яскраво вираженим емоційним самопочуттям. Рівень прагнення значною мірою визначається характером досягнень учнів. Зміни рівня вимог супроводжуються не тільки оцінкою дитини за її успіхи та невдачі; вони пов'язані зі змінами характеру переживань. Самоствердження може бути замінене переживанням невизначеності і, навпаки, переживання невизначеності замінюється емоцією самоствердження.

Переживання набувають для дитини нового значення, між ними встановлюються зв'язки. Боротьба переживань стає можливою. Така складність емоційно-мотиваційної сфери призводить до виникнення внутрішнього життя дитини. Однак для учнів початкової школи все ж притаманна орієнтація на дорослих. Якщо інші (батьки, вчителі) вважають, що дитина має середні здібності і вона звикла до такої оцінки, вона має позитивні емоції із середнім успіхом і відчуває велике задоволення, коли ці успіхи вищі, ніж вона уявляла [40, с. 11].

Інша точка зору має місце, коли оточуючі підтримують у дитини високий рівень вимог та претензій, що супроводжуються переживанням ряду хвилюючих емоцій. Якщо такому учню під впливом якихось нових обставин доводиться переходити на нижчий рівень прагнень, він відчуває розчарування у своїх силах, навичках, здібностях, переживає ряд хворобливих переживань. Коли об'єктивні обставини змушують дитину усвідомлювати свої невдачі, це призводить до яскраво вираженого стану.

У процесі виховання, необхідно враховувати формування правильного зв'язку між самооцінкою та рівнем домагань дитини та її здібностями.

Знання особливостей емоційних переживань молодших школярів, їх зв'язків із мотиваційною сферою, особистісними утвореннями, має важливе значення для управління психолого-педагогічними процесами та розвитку особистості учня.

Зміна емоційної сфери пов'язана з тим, що з приходом до школи, горе та радість дитини виявляє не гра та спілкування з дітьми в процесі ігрової діяльності, не казковий персонаж, а визначають процес і результат його навчальної діяльності, та потреба, яку він у ньому задовольняє, і перш за все - оцінка вчителем його

успіхів і невдач, виставлена ним відмітка та пов'язане з нею ставлення оточуючих [14, с.128].

Молодші школярі, як правило, беззаперечно відповідають вимогам вчителя, не вступають з ним у суперечки, що, наприклад, досить характерно для підлітка. Вони впевнено сприймають оцінки та уроки вчителя, наслідують йому за способом мислення, в інтонації. Якщо на уроці дається завдання, діти виконують його уважно, не замислюючись про мету своєї роботи. Послух молодших школярів проявляється як у поведінці – серед них важко знайти порушників дисципліни, так і в самому навчальному процесі – вони сприймають як належне те, що і як їх навчають, не претендують на самостійність та незалежність. А довіра, слухняність, особистий потяг до вчителя, як правило, виявляються у дітей незалежно від якості вчителя. Ця властивість, що відображає певний етап розвитку дитини, має свої сильні та слабкі сторони. Такі психічні характеристики, як легковажність, працьовитість, є передумовою успішного навчання та виховання. У той же час нерозривне підпорядкування авторитету вчителя, бездумне виконання його вказівок можуть надалі негативно вплинути на процес навчання та виховання [45].

У цьому віці діти з легкістю та інтересом засвоюють нові знання, вміння та навички. Вони хочуть навчитися писати, читати і рахувати правильно і красиво. Поки вони тільки вбирають знання. І багато в чому це пов'язано з чуйністю та вразливістю дітей молодшого шкільного віку. Все нове (принесена вчителем книжка-картинка, цікавий приклад, жарт вчителя, наочний матеріал) викликає миттєву реакцію. Підвищена реактивність, готовність до дії проявляється на уроці і в тому, як швидко діти піднімають руку, охоче слухають відповідь товариша, намагаються відповісти самостійно [54, с. 55].

Орієнтація молодшого школяра на зовнішній світ дуже сильна. Деталі, факти та події, справляють на дитину сильне враження. У найменшому випадку, учні щонайбільше наближаються до того, що їх цікавить, намагаються підібрати невідомий предмет, фокусуються на його деталях. Діти із задоволенням розповідають про побачене, наводячи багато деталей, невиразних для стороннього спостерігача, але дуже, мабуть, значущих для них самих.

При цьому в молодшому шкільному віці не видно бажання проникнути у суть явищ, виявити їх причини. Наймолодшому школяреві важко виділити істотне, головне. Наприклад, переказуючи тексти чи відповідаючи на запитання про них, учні часто, майже дослівно, повторюють окремі фрази та абзаци. Це трапляється, коли їх просять переказати своїми словами або коротко передати зміст прочитаного [19, с. 87].

Важливим джерелом успіху дітей молодшого шкільного віку у навчанні є наслідування. Учні повторюють міркування вчителя, наводять приклади, подібні до однолітків тощо. Таке копіювання іноді лише зовні допомагає дитині в засвоєнні матеріалу. Але водночас, це може призвести до поверхневого сприйняття тих чи інших явищ, подій. Діти цього віку взагалі не замислюються про якісь труднощі та складнощі. Отже, наївне, ігрове ставлення до пізнання, дозволяє їм без труднощів отримувати новий досвід, долучатися до життя дорослих [13, с. 74].

Особливо яскраво соціалізація емоційної сфери проявляється в молодшому шкільному віці. До третього класу учні школи виявляють захоплене ставлення до героїв, великих спортсменів. У цьому віці починається любов до Батьківщини, почуття національної гордості та формується прихильність до друзів.

Вплив на емоційний розвиток дитини відбувається, коли вона спостерігає за поведінкою інших, читає художню літературу або в результаті безпосереднього колективного впливу, наприклад, покарання. Але в одних випадках будь-який благородний вчинок викликає необхідну емоційну реакцію і бажання виконати таку дію, то в інших випадках такої реакції не викликає. Це пояснюється тим, що не тільки впливи визначають реакцію, а й психологічне підґрунтя, на яке потрапляють відповідні дії.

Головне, які емоційні враження вона отримує: позитивні чи негативні; які прояви помічають дорослі: доброта, турбота, привітне обличчя, спокійний тон, гумор або гнів, хвилювання, злість, заздрість, смирення, похмурі обличчя. Все це є своєрідним алфавітом почуттів – першою цеглинкою в майбутній побудові особистості.

Емоційний розвиток молодших школярів характеризується:

- легкістю реакції на події, що відбуваються, та забарвленістю сприйняття, уявою, розумовою та фізичною діяльністю на рівні емоцій;

- безпосередністю і щирістю вираження своїх переживань - радості, смутку, страху, задоволення чи невдоволення;

- готовністю до наслідків страху; у процесі навчальної діяльності дитина відчуває страх як передчуття біди, невдачі, невпевненості, нездатності впоратися із завданням; учень відчуває загрозу свого статусу в класі, в родині;

- великою емоційною нестійкістю, часті зміни настрою (на загальному тлі радості, щастя, блаженства, безтурботності), схильність до короточасних і бурхливих наслідків;

- емоціогенними факторами для молодших школярів є не лише ігри та спілкування з однолітками, а й успішність у навчанні та оцінка цих успіхів вчителями та однокласниками;

- свої емоції та почуття інших людей слабо усвідомлюються і розуміються; часто неправильно зрозуміла міміка оточуючих, а також інтерпретація вираження почуттів оточуючими, призводить до неадекватних реакцій молодших школярів; виняток становлять основні емоції страху та радості, у зв'язку з чим діти цього віку вже мають чіткі уявлення, які вони можуть висловити усно, наводячи п'ять синонімічних слів, що вказують на ці емоції [18, с. 13].

У молодшому шкільному віці емоційне життя стає більш складним і диференційованим - з'являються вищі складні почуття: моральні (почуття обов'язку, любов до Батьківщини, суспільства, а також честі, ревності, співпереживання), інтелектуальні (допитливість, здивування, сумнів), інтелектуальне задоволення, розчарування тощо), естетичне (почуття прекрасного, відчуття прекрасного і потворного, відчуття гармонії), практичне відчуття (при виконанні рукоділля, на уроках фізкультури чи танців).

На сьогоднішній день у психології емоцій, почалися глобальні дослідження, оскільки вони є створенням почуттів. І йдеться про те, як людина емоційно реагує на обставини, які пропонує життя. Ми звикли говорити, що ми щасливі, налякані,

злі – всі ці дії виражають стан нашої душі. Раніше емоційні стани прирівнювалися до почуттів, але, згідно з останніми дослідженнями на цю тему, емоції є обов'язковою умовою. Спочатку ми реагуємо емоційно, а потім відчуваємо [65-67].

Наслідки проблеми емоцій навряд чи потребують виправдання. Якими б не були умови та детермінанти, які не визначали б життя дитини, вони стають ефективними внутрішньо, психологічно лише в тому випадку, якщо їм вдається проникнути у сферу його емоційних стосунків.

Незважаючи на те, що всі дослідники дитинства так чи інакше звертаються до емоційності і вже накопичили великий обсяг емпіричного матеріалу, питання теоретичного осмислення цієї проблеми стоїть дуже гостро.

Л. С. Виготський був одним із перших психологів, хто спробував включити емоційний фактор у свою концепцію розвитку, і хоча в його теорії емоційність не розглядається як стан, механізм і навіть не фактор психічного розвитку, він ввів поняття соціальної ситуації в розвиток психології, відзначив особливе значення феномену головного досвіду, який за своїм змістом, безумовно, слід віднести до сфери емоційних явищ. За ключовим досвідом, на думку Л.С. Виготського, криється реальність, яка визначає роль середовища в розвитку дитини. Досвід – це ніби вузол, до якого пов'язані різні впливи різних зовнішніх і внутрішніх обставин [15, с. 182].

Негативні соціальні емоції, які дитина відчуває в різних життєвих ситуаціях, можуть бути викликані саме неприйняттям і відчуженням від найближчого оточення. Крихкий світ дитячих переживань характеризується відкритістю та емоційною рухливістю. Характер емоційної ситуації і динаміка видів соціально-емоційних проявів взаємопов'язані з системою особистісних взаємин, в яких дитина втягується в процес спільної діяльності та спілкування з однолітками та дорослими. При деформації особистих взаємин, що проявляється в агресії та замкнутості, ворожості та напруженості між людьми, неминуче виникає ситуація емоційного неблагополуччя, яка є важкою для дитини і накладає свій відбиток, іноді неусвідомлений, негативний. Емоційна пам'ять молодшого школяра фіксує і надовго зберігає емоційні образи його переживань.

Внутрішній світ дітей перегукується із зовнішніми обставинами та проблемами. Емоційний резонанс посилюється емпатичним реагуванням дітей на емоційний стан близьких людей. Ця особливість функціонування емоційної сфери дитини дає змогу зрозуміти мимовільне залучення дітей до світу проблем і труднощів дорослих.

1.2. Теоретичне обґрунтування поняття емоційного аспекту батьківсько-дитячих взаємовідносин

Велике значення для виховного потенціалу сім'ї мають такі складові, як соціальний статус, професія, матеріальний та освітній рівень батьків, загальна культура, викладання, вміння налагоджувати добрі стосунки з оточуючими, структурний тип сім'ї, вік батька та матері.

У кожній сім'ї об'єктивно формується певна система виховання, яка не завжди усвідомлюється. Це означає розуміння цілей виховання і постановку його завдань і більш-менш обдумане застосування методів і прийомів виховання з урахуванням того, що можна і не можна допускати по відношенню до дитини.

Найважливішою особливістю сімейного виховання є його стиль, авторитарний, демократичний та ліберальний.

Авторитарний стиль подається як різке вираження батьками вимог, котрі охоплюють усе життя дітей. У сім'ї відчувається сильний тиск, агресія, диктатура, бездушність і холодність, безцеремонна увага.

Лібералізм у сім'ї характеризується повною байдужістю членів сім'ї один до одного, повним потаканням. Кожен член родини живе своїми справами, турботами, думками.

Демократія ґрунтується на взаємній зацікавленості, підтримці та допомозі. В авторитарному стилі потреби дітей пригнічуються, а в ліберальному – ігноруються, тоді як у демократичній сім'ї - постійний ненав'язливий контроль за розвитком дитини.

Основним напрямком в описі типології сімейного виховання є вивчення виховних установок і установок батьків. Загалом це можна сформулювати як неоптимальні та оптимальні позиції батьків. Позиція - думка, точка зору, ставлення до чого-небудь, та відповідна поведінка.

Оптимальна батьківська позиція відповідає вимогам адаптивності, гнучкості та передбачуваності.

Адекватність батьківської позиції представлена як розуміння батьками індивідуальності своєї дитини, бачення змін, що відбуваються в її психічному світі. Передбачуваність батьківської позиції полягає в тому, що стиль спілкування має випереджати появу нових типових та особистісних якостей дітей. На основі прогнозованого положення батьків можна встановити оптимальну відстань.

Гнучкість батьківської позиції розглядається як здатність змінювати виховний вплив на дитину в сімейному житті.

Автори, які займаються проблемою виховання дітей, намагалися покласти в основу опису видів виховання ступінь вираженості емоційного ставлення батьків до своєї дитини [12, с.186].

В полі уваги Е.Т. Століна і В.В. Століна – різновиди неадекватних батьківського (материнського) виховних стратегій [55]. Наводимо декілька з них:

1. Гіперопіка і симбіоз проявляється в нав'язливому бажанні утримати, прив'язати до себе дитину, позбавити її самостійності через страх ймовірного нещастя з нею в майбутньому (комплекс «розумної Ельзи»). В таких випадках применшення реальних можливостей і здібностей дитини наділяє батьків максимальним рівнем контролю, який використовується ними через здійснення обмежень, намагання все зробити за неї, оберігати від «небезпек життя», «проживати життя за дитину», що призводить до стагнації розвитку дитини і фіксації на найпримітивніших формах спілкування, завдяки чому зберігаються симбіотичні зв'язки з дитиною.

2. Виховний контроль завдяки навмисному позбавленню любові: небажана поведінка (наприклад, неслухняність), недостатні шкільні досягнення або 13 неакуратність в побуті караються тим, що дитині або підлітку демонструють, що

«його такого» батьки не люблять. При цьому незадоволення дитиною прямо не висловлюється батьками, не вказується на неприпустимість подібної поведінки, не демонструють ясно негативні почуття, які вони переживають у зв'язку з поганою поведінкою дитини. Дитину позбавляють спілкування, її підкреслено ігнорують, кажучи про дитину в третій особі, як про відсутню. У деяких дітей подібне ставлення може спричинити безсиле почуття гніву і люті, спалахи руйнівної агресії, за якими приховане прагнення довести власне існування, впровадити сімейне «ми» напролом. У цьому випадку батьки можуть піти на поступки зі страху перед агресією дитини, або шляхом агресії у відповідь (частіше - фізичної), намагаючись подолати ними ж створену стіну відчуження. У частини дітей таке батьківське ставлення може породжувати глибоке почуття самотності, власної непотрібності. Прагнення повернути любов батьків, спонукає дитину обмежити власну індивідуальність, поступаючись почуттям власного достоїнства, втрачаючи власне «Я». Послух досягається знеціненням «Я», збереженням примітивної прив'язаності.

3. Виховний контроль через відчуття провини: дитина, що порушує заборону, клеймується батьками як «невдячна», як така, що «зрадила батьківську любов», «доставляє своїй матері стільки прикрощів», «доводить до серцевих нападів» і т. д. Розвиток самостійності дитини гальмується відносинами залежності через постійний страх дитини чи підлітка виявитися винним в неблагополуччі батьків.

Оригінальну ідею висунув соціолог з особливим інтересом до батьківства та сімей Френк Фуреді. Він вважає, що дії батьків не є дійсно визначальними. Фуреді описує термін дитячий детермінізм як визначення життєвих перспектив людини залежно від того, що з ними трапляється в дитинстві, стверджуючи, що доказів його правди мало або взагалі немає. Хоча комерційні, урядові та інші інтереси постійно намагаються наказувати батькам робити більше і більше хвилюватися за своїх дітей, він вважає, що діти здатні розвиватися практично в будь-яких обставинах. Фуреді цитує Стіва Петерсена з Університету Вашингтона в Сент-Луїсі: "Розвиток дійсно хоче статися. Для втручання в розвиток потрібні дуже збіднені середовища

... [просто] не виховуй дитину в шафі, не мори голодом і не бий по голові сковородою» [71].

У 1998 році незалежна вчена Джудіт Річ Гарріс опублікувала статтю «Припущення про виховання...», в якій вона стверджувала, що наукові докази, особливо щодо генетики поведінки, показали, що всі різні форми батьківства не мають істотного впливу на розвиток дітей, окрім випадків важкого жорстокого поводження з дитиною або нехтування дитиною [73].

Класичною вважається класифікація батьківських стилів Діани Баумрінд. У ній дослідниця виділяє три патерни поведінки, що представляють собою комбінацію з наступних елементів: зрілість вимог, контроль, комунікативність та освітній ефект [68].

Сполучення цих елементів утворюють різні за способом контролю і емоційній насиченості стилі батьківського виховання, і відповідні цим стилям характеристики дітей: авторитетний, поблажливий (ліберальний) і авторитарний.

Баумрінд вважала, що батьки не повинні бути ані каральними, ані відстороненими. Радше, вони повинні розробляти правила для своїх дітей і бути прихильними до них. Ці стилі призначені для опису нормальних варіацій батьківства, і не враховують різного роду відхилення у батьківстві. Водночас, батьківський стрес часто може спричинити зміни в батьківській поведінці, такі як непослідовність, посилення негативної комунікації, зниження якості догляду, встановлення розпливчастих правил або обмежень щодо поведінки дитини [82].

Маккобі та Мартін розширили три оригінальні стилі батьківства Баумрінд, розподіливши стилі батьківського виховання на дві різні категорії: вимогливі та невимогливі. Батьківська вимогливість стосується правил поведінки дитини, очікування, що їхні діти дотримуватимуться цих правил, та рівень наслідків, які слідує за порушення цих правил. Таким чином існуюча класифікація доповнилася четвертим, індиферентним (зневажливим) стилем батьківства, що характеризується низьким рівнем по всіх шкалах, як вимог, так і контролю та комунікації [81].

Авторитетний стиль. Батьки проявляють себе вимогливими і водночас чуйними. Авторитетне батьківство характеризується орієнтованим на дитину підходом, розумінням її почуттів і внутрішнього світу. Авторитетні батьки можуть навчити дитину регулювати свої почуття, і мають щодо дитини великі очікування, проте зазвичай прощають будь-які можливі недоліки. Вони не бувають відстороненими і часто допомагають своїм дітям знайти варіанти для вирішення проблем. Авторитетні батьки заохочують дітей бути незалежними, але все-таки встановлюють деякі обмеження. Батьківські рішення не здаються довільними і несправедливими, тож діти легко погоджуються з ними [74]. У таких сім'ях нормою є високий рівень комунікації, і батьки намагаються бути теплими та підтримуючими відносно дитини. Авторитетні батьки зазвичай не такі контролюючі, як авторитарні батьки, дозволяючи дитині вільніше досліджувати, тим самим змушуючи їх приймати власні рішення, виходячи з власних міркувань. Як правило, авторитетні батьки виховують дітей незалежними та самостійними [88].

В родинях з авторитетним стилем виховання ростуть добрі, товариські, ініціативні діти. Високий рівень батьківського контролю в поєднанні із заохоченням їх до автономії призводить до того, що діти виростають соціально адаптованими, впевненими в собі, здатними до самоконтролю, і мають високу самооцінку.

Поблажливий або ліберальний стиль. Батьки чуйні, але не вимогливі. Це недирективний стиль батьківства, що характеризується недостатністю або відсутністю поведінкових очікувань щодо дитини. «Поблажливе батьківство – це стиль виховання, в якому батьки опікуються своїми дітьми, але ставлять перед ними мало вимог і/чи не здійснюють належного контролю» [69]. Батьки слабо або зовсім не регламентують поведінку дитини, хоча вони відкриті для спілкування з ними, але домінуючий напрям комунікації – від дитини до батьків. Вони так захоплюються демонстрацією «безумовної любові», що перестають виконувати безпосередньо батьківські функції, зокрема, встановлювати заборони для своїх дітей. Батьки намагаються бути "друзями" своїй дитини, забуваючи про

батьківську роль. Очікування від дитини дуже низькі, а 16 дисципліни мало. Поблажливі батьки також дозволяють дітям приймати власні рішення, даючи їм поради, необов'язкові до виконання. Такі батьки також схильні дарувати своїм дітям все, що вони забажають, часто таким чином надолужуючи недостатню турботу власних батьків про них у своєму дитинстві. Цей тип виховання дуже слабкий, допускає незначні правила та покарання. Дослідження Баумрінд щодо дітей дошкільного віку з в сім'ях з поблажливими батьками встановило, що діти були незрілими, безвідповідальними, їм не вистачало контролю над власними імпульсами [70]. Діти схильні до непослуху і агресивності, поведуться неадекватно, невимогливі до себе, хоча в деяких випадках такі діти стають активними, рішучими і творчими людьми [86].

Професор психології в Вашингтонському університеті Джон Готтман, психолог, відомий своїми дослідженнями сімейної динаміки, створив власну модель стилів батьківства, дослідивши емоційний вимір виховання[79]. Як і Баумрінд, Готтман визначив чотири основні стилі виховання. На відміну від моделі Баумрінд, яка охоплює роль батьківства в широкому сенсі, чотири стилі Готтмана зосереджуються лише на емоційних аспектах взаємин батько-дитина [78, 80].

Виховання за типом любові та прийняття – це коли батьки постійно займаються дитиною, дбайливо ставляться до неї, піклуються про її життя.

Інші дослідження також зосереджувалися на ступені свободи дитини в сім'ї, тобто на тому, як батьки регулюють її поведінку. При такому підході є два крайніх типи – надмірна опіка та надмірна вимогливість [89].

Виховання за типом надмірної опіки, це коли в поведінці батьків присутнє повне потурання у поєднанні з надмірною опікою..

Виховання за типом зайвої вимогливості, коли батьки постійно критикують поведінку дитини, немає заохочення і похвали.

Третя група вчених, аналізуючи види виховання, дійшла висновку, що точнішою оцінкою виховання є не один, а декілька аспектів. З одного боку - емоційний аспект ставлення до дітей, з іншого боку, рефлексія поведінки. Поєднання цих аспектів дає чотири типи виховання:

- тепле ставлення до дитини в поєднанні з проявом її самостійності та ініціативи;
- холодне, допустиме виховання, в якому присутня холодність до дитини, відсутність батьківських почуттів поєднуються з наданням йому свободи;
- тепле, обмежувальне виховання, що характеризується емоційно-яскравим ставленням до дитини з надмірним контролем над її поведінкою;
- холодне обмежувальне виховання, що супроводжується постійною критикою дитини, причіпками, а часом приводить до переслідування самостійного вчинку.

Існують три аспекти відносин, які складають ставлення батьків до своєї дитини: симпатія - антипатія, повага - неповага, близькість - дистанція. Поєднання цих аспектів стосунків дозволяє виділити вісім типів батьківства [25, с. 46].

Ефективне виховання на основі симпатії, поваги та близькості. У сім'ї інтересам, захопленням, здібностям дитини притаманний теплий емоційний тон спілкування, активне виховання, поважаються його права.

Відсторонене виховання ґрунтується на симпатії, повазі, але від дитини велика дистанція. Батьки цінують дитину, її зовнішній вигляд, успіхи, здібності, але м'яке ставлення до неї супроводжується нездатністю допомогти її проблемам.

Діюча жалість, заснована на близькості, симпатії, але відсутня повага. Цей стиль емоційних стосунків з дитиною характеризується усвідомленням реальних, а іноді і уявних відхилень у її фізичному та психічному розвитку. В результаті батьки замислюються про винятковість своєї дитини. У спілкуванні з дитиною вони проходять через надання особливих привілеїв усіма способами, що захищають від шкідливих впливів. На дитині зосереджені інтереси батьків, вони ніби не вірять у здібності та вміння дитини.

Виховання за типом зневажливої відстороненості, засноване на симпатії, відсутності поваги, найбільшій міжособистісній дистанції. Неблагополуччя дитини – негласно є його правом, батьки не втручаються у справи дитини, у її контакти з однолітками та іншими людьми, недостатньо зосереджені на психічному світі дитини.

Неприйняття ґрунтується на антипатії, неповазі, великій міжособистісній дистанції. Таке ставлення батьків до своїх дітей зустрічається дуже рідко. Батько або мати відсторонюються від дитини, не хочуть з нею спілкуватися, не помічають її присутності. Батько або мати стають холодно-неприсупним при наближенні до них дитини.

Презирство. У цьому типі відносин є неповага, невелика міжособистісна дистанція. Батьки не помічають ніяких досягнень дитини, ігнорують, не помічають нічого позитивного в спілкуванні. Спілкування батьків та дітей будується на понуканні, повчанні, вимогливості. Такі батьки постійно відвідують фахівців з бажанням «виправити» дитину.

Переслідування. При такому типі батьківських відносин є неповага, антипатія, але близькість до дитини. У вихованні присутня тверда переконаність батьків, що їхня дитина перетворилася на «негідника». Батьки намагаються зламати дитину з особливою суворістю, суворим контролем, часто ініціюючи громадську участь у вихованні.

У вихованні дитини домінує відхилення від її проблем. Батьки здалеку, спостерігають за дитиною, визнаючи її силу, цінність тих чи інших особистісних якостей. Коли стосунки псується, такі батьки готові скористатися суспільною допомогою, намагаючись довірити дитину школі.

Ці типи виховання яскраво виражені. У процесі виховання, під впливом певних обставин, тих чи інших подій, змінюють ставлення батьків до дитини. Було б неправильно вважати, що поведінка батьків від народження дитини до її зрілості описувалося якимось одним типом виховання. Практика показує кілька варіантів стосунків у батьківській поведінці. Такий підхід дозволяє визначити, яке ставлення стало головним для батьків на даний момент.

Батькам часто бракує психолого-педагогічного досвіду. Він набувається паралельно з розвитком дитини, тому можливі помилки. Дослідник дитячого невротизму В. Гарбузов виділяє кілька типів помилкового виховання: гіперсоціальне, тривожно-сумнівне, егоцентричне [8].

Частіше зустрічається гіперсоціальний тип невідповідного виховання. Батьки хочуть мати дитину не тому, що мають глибоку духовну потребу, а тому, що діти мають бути в кожній родині. Сім'я дотримується «суворих» правил: рекомендації щодо «ідеального» виховання читаються та прискіпливо дотримуються. Наприклад, малюка не беруть до рук, навіть коли він плаче. Годинами годують, хоча він не хоче їсти в потрібний час і плаче від голоду в невідповідний час. Дитина гіперсоціальних батьків здається запрограмованою, надмірно дисциплінованою, надмірно гіпамонною.

При гіперсоціальному вихованні в результаті пригнічується темперамент, у дітей розвивається гіперсоціальний або тривожно-підозрілий характер, що призводить до неврозу, коли вони переносять виражену недостатність або згортання аспірацій [31, с.202].

Тривожно-підозрілий тип спостерігається в тих випадках, коли з народженням дитини виникає постійна тривога за нього, за його здоров'я і самопочуття. Такий тип виховання часто спостерігається як у сім'ях з самотніми дітьми, так і в сім'ях, де дитина росте. При цьому дитина не є самостійною, нерішучою, вразливою, невпевненою в собі. Вони стають дуже тривожними через тривожне сприйняття реальності.

Егоцентричний тип спостерігається в сім'ї з недостатнім рівнем відповідальності за майбутнє. Дитина змушена сприймати себе як самодостатню надцінність. Найдрібніші примхи виконуються відразу, бажання забезпечуються.

З наведених вище причин можна сказати, що при потенційно високих можливостях сімейного виховання існують причини, які ускладнюють процес взаємодії всередині сім'ї.

У результаті повсякденної взаємодії формується загальна атмосфера внутрішньосімейних відносин, характерна для того чи іншого типу сім'ї. Існують наступні типи відносин.

Співпраця – це підтримка і стосунки. Сім'я забезпечує основні потреби всіх членів сім'ї. Кожен, незалежно від віку, відчуває себе цінним, отримує допомогу та розуміння від усіх членів сім'ї.

Рівність означає «союзницькі» відносини, засновані на взаємній вигоді від співпраці, яка задовольняє всі сторони. Особиста важливість кожного члена сім'ї залишається другорядною, найціннішим - пошук раціональності кожної події.

Конкуренція - всі в родині намагаються бути першими у всьому, скоріше, досягти своїх цілей будь-якою ціною.

Конфронтація - у сімейних стосунках переважає бажання домінувати над іншими. Показувати свою перевагу над іншими.

Антагонізм - у сімейних відносинах є дві-три протиборчі сторони, які не йдуть на компроміс. Такі відносини можуть виникнути між батьками і дітьми.

На тлі таких типів сімейних стосунків, як антагонізм і конкуренція, з'являються симптоми «прихованого сирітства», емоційного відчуження дітей від батьків, втрати захисного контакту між батьками та дітьми і, як наслідок, відсутності піклування про дитину, неконтрольовані дії дітей. У таких умовах збільшується кількість дитячих неврозів. Невроз, який не був вилікуваний в дитинстві, може спотворити долю людини і вплинути на все його життя.

Проблеми сімейного виховання багатогранні. Порушення сімейних функцій, виховання: неоптимальний стиль спілкування та взаємодії призводить до постійних конфліктів, негативних тенденцій у розвитку дітей [21, с. 176].

Для виховання дітей важливий особистий приклад батьків. Головна помилка, писав Лев Толстой, полягає в тому, що вони беруться за виховання дітей, не піклуючись про самоосвіту.

Проблема емпатії (співпереживанні) емоційного благополуччя активно обговорюється сучасними вченими. Однак інертність, небажання глибоко міркувати, псувати свій вплив на виховання ставлять дітей у залежне від волі та настрою батьків положення [27, с. 288].

Про вплив сімейних взаємин на формування соціального досвіду дитини свідчать роботи сучасних психологів, педагогів та практиків сімейного виховання (А. Я. Варга, В. К. Котирло, А. С. Співаковська, В. Я. Цитаренко та ін.) [9].

У батьківській праці, як і в будь-якій іншій, можливі помилки і сумніви, і тимчасові невдачі, втрати, які змінюються перемогою. Виховання у сім'ї – те саме

життя, а наша поведінка і навіть почуття до дітей складні, мінливі, суперечливі. До того ж батьки не схожі один на одного, так само як і діти. Відносини з дитиною, як і з кожною людиною, глибоко індивідуальні та неповторні.

Тому головне завдання батьків – зміцнити довіру дитини до того, що її люблять і піклуються. Ніколи і ні за яких обставин дитина не повинна сумніватися в батьківській любові. Найприродніший і необхідний з усіх обов'язків батьків – з любов'ю та увагою ставитися до дитини будь-якого віку.

Тільки при вірі дитини в батьківську любов і правильне формування психічного світу людини, можливо виховати моральну поведінку, та тільки любов здатна навчити любові [17, с. 128].

Постійний психологічний контакт з дитиною – універсальна вимога виховання, яку можна однаково рекомендувати всім батькам, контакт необхідний у зростанні будь-якої дитини в будь-якому віці. В основі спілкування лежить щирий інтерес до всього, що відбувається в житті дитини, щирий інтерес до її дитинства, навіть найдрібніших і найвних, проблем, бажання зрозуміти, бажання спостерігати за всіма змінами в житті дитини, котрі відбуваються у душі і свідомості зростаючої людини. Природно, що конкретні форми і прояви цього контакту сильно відрізняються залежно від віку та особистості дитини. Але корисно подумати про загальні закономірності психологічного контакту дітей і батьків у сім'ї.

Коли ми говоримо про взаєморозуміння, емоційний контакт дітей і батьків, то маємо на увазі своєрідний діалог, взаємодію дитини і дорослого один з одним.

Необхідною умовою налагодження діалогу є загальна відданість спільним цілям, спільне бачення ситуацій, загальність у напрямку спільних дій. Справа не в обов'язковому збігу поглядів та оцінок. Зазвичай точка зору дорослих і дітей різна, що цілком природно з огляду на відмінності в досвіді. Велике значення має сам факт загальної спрямованості на вирішення проблеми. Дитина завжди повинна розуміти мету батьків в спілкуванні з нею. Дитина має стати не об'єктом виховних впливів, а союзником у загальному сімейному житті, у певному сенсі її

засновником і творителем. Цього можна досягти шляхом встановлення рівності позицій між дитиною та дорослим.

У повсякденному сімейному спілкуванні з дитиною цього досягти дуже важко. Зазвичай позиція, яка спонтанно виникає у дорослого — це положення «над» дитиною. У дорослого є сила, досвід, самостійність – дитина фізично слабка, недосвідчена, повністю залежна. Навпаки, батьки повинні постійно прагнути до встановлення рівноправності.

Рівність позиції означає визнання активної ролі дитини в процесі її виховання. Людина не повинна бути об'єктом виховання, вона завжди є активним суб'єктом самовиховання. Батьки можуть стати господарями душі своєї дитини лише в тій мірі, в якій зможуть пробудити в дитині потребу у своїх досягненнях та власному вдосконаленні [10, с. 288].

Крім діалогу, необхідно дотримуватися ще одного надзвичайно важливого правила, щоб викликати у дитини почуття батьківської любові. Психологічною мовою цей аспект спілкування дітей з батьками називається усиновленням дитини – це не «я люблю тебе, бо ти хороший», а «люблю, тому що ти є, я люблю тебе таким, який ти є» [3, с. 134].

У сім'ї діти обирають різні, індивідуальні способи поведінки, які будуються на основі суб'єктивної, підсвідомої оцінки того, що відбувається навколо. У сім'ях із серйозними проблемами у стосунках, особистісними відмінностями батьків виникають форми дитячої поведінки та впливу батьків, які негативно впливають на розвиток та стосунки дитини з іншими дітьми (агресія, хвороба,).

Існують наукові аргументи на користь того, що толерантне ставлення до шляхів особистісного розвитку є чинником психічного здоров'я людини, що розвивається. Нетерпимість до особистих, творчих проявів дитини, як правило, призведе до викривленого ставлення до інших, до себе, протесту, негативних і часто психічних розладів.

Сварки між дітьми та батьками є суперечливими з точки зору їхньої важливості у формуванні особистості дитини. З одного боку, вони гартують характер, виступаючи суб'єктивним досвідом дітей. Сварки між дітьми в сім'ї

неминучі. Але їх можна вважати природними і нормальними лише в тому випадку, якщо вони не ґрунтуються на мотиві зради.

Негативні стосунки між дітьми і батьками за відсутності правильної позиції батьків і позитивних особистісних якостей самих дітей можуть зміцнюватися і супроводжуватися протягом усього життя, викликаючи різноманітні внутрішні конфлікти особистості та впливаючи на стосунки з іншими людьми.

Особливе значення у вихованні дитини, у її становленні та поведінці має сім'я. Взаємовідносини між людьми в сім'ї з усіх людських відносин є найглибшими і стійкими

У кожній сім'ї у людини відбувається спонтанна соціалізація, характер і результати якої визначаються її об'єктивними характеристиками (соціальним статусом, складом, матеріальними умовами, рівнем освіти), оціночними установками (асоціальні, просоціальні, антисоціальні), способом життя та взаєминами усіх членів сім'ї.

На характер взаємин дітей і дорослих впливають такі фактори: подружні стосунки; позиція батьків, виражена в стилі виховання; вік самих дітей; особистісні якості дітей. Сварки між дітьми та батьками є суперечливими з точки зору їх значення у формуванні емоційної сфери дітей.

При деформації особистих взаємин, що проявляється в агресії та замкнутості, ворожості та напруженості між людьми, неминуче виникає ситуація емоційного переживання, яка є важкою для дитини і накладає свій відбиток, іноді несвідомий, негативний, що сприяє виникненню занепокоєння та тривожності. Емоційна пам'ять дітей молодшого шкільного віку фіксує і надовго зберігає емоційні образи їхніх переживань. Тому дорослі повинні замислитися над тим, наскільки діти переживають сварки, конфлікти, відчуження чи розлуку сім'ї.

Висновки до першого розділу

Таким чином, у першому розділі нашої роботи, ми ознайомилися з особливостями батьківського відношення, інтелектуального розвитку молодших

школярів, функціями сім'ї у соціалізації дитини. Також нами було проаналізовано та розглянуто різні теорії вітчизняних та зарубіжних психологів, таких як Л.С. Виготський, Е.Еріксон, О.М. Леонтьєв, А.С. Співаковська, К. Роджерс, Е.Фромм, З.Фрейд та інших. Зроблено такі висновки:

Сім'я виконує головну роль стосовно того, як саме буде формуватися правильна поведінка у молодших школярів. У процесі близьких стосунків з рідиною, формується структура особистості дитини. Ці фактори формуються з перших її днів життя. Виховуючись у світі своєї рідини, дитина приймає всі норми поведінки її членів.

Тому, у житті дитини, вагому роль виконують саме батьки. Дитина наслідує модель поведінки у дорослих, копіює дорослих та намагається бути схожою на них. Після того, як батьки усвідомлюють, що в основному вони самі впливають на формування особистості дитини, то своєю поведінкою та діями, можуть сприяти і впливати на формування таких якостей у дитини, того розуміння людських цінностей, котрі батьки хотіли б передати своїй дитині. Такий виховний процес є абсолютно свідомим. Адже, те, що людина весь час намагається контролювати свою поведінку, ставлення та відношення до інших, з відповідальністю та уважністю організовує своє сімейне життя, сприяє вихованню дітей у сприятливих та гармонійних умовах

У процесі виховання значну функцію виконують стосунки всередині, як одного покоління, так і між представниками різних поколінь. Сім'я, як мала соціальна група, значно впливає на кожного із своїх членів. При цьому, своєю поведінкою, особистими якостями, духовними цінностями кожен з них впливає на цілі, сімейне життя та настрої всієї родини. Чим менша сім'я, тим вищі вимоги до психологічної сумісності її членів. У більш великій родині, розподіляється психотерапевтичне навантаження і виникають мікрогрупи за інтересами та духовною близькістю: внучка та бабуся, син та батько, тощо.

Сім'я як мала соціальна група, за допомогою своїх особливостей, для своїх членів створює такі умови для емоційного прояву та задоволення їхніх емоційних потреб, з допомогою яких, людина відчуває приналежність до суспільства, у неї

підвищуються відчуття захищеності та спокою, викликають бажання запропонувати допомогу, відчувається підтримка інших людей.

Фактори, що впливають на інтелектуальний розвиток дитини: генетична спадковість; спосіб життя матері під час вагітності; умови проживання дитини такі як їжа, спілкування з сім'єю, однолітками, пізнавальна та рухова активність; кількість дітей у сім'ї; соціальний статус батьків; характер та темперамент дитини. Важливо намагатися підтримувати сприятливу, позитивну, емоційну атмосферу в будинку, приділяти дитині час для ігор, спілкування, проведення сімейних свят, та проявляти один до одного любов та турботу .

РОЗДІЛ II.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Мета, завдання та загальна організація емпіричного дослідження

Мета дослідження: визначити особливості прояву емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку в контексті агресивного сімейного виховання.

Нами була висунута наступна *гіпотеза дослідження*: наявність значимих відмінностей у прояві емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного з різним стилем сімейного виховання.

Дослідження проводилося в кілька етапів:

1. Пошуково-підготовчий – Визначення місця і терміну проведення дослідження, обґрунтування теми дослідження. Проведення вивчення та аналізу психолого-педагогічної літератури, її узагальнення та теоретичний аналіз. (визначення джерел отримання інформації для дослідження) На цьому етапі відбулася постановка цілей та завдань, визначення мети, об'єкту та предмету дослідження, формування гіпотези дослідження. Складання плану дослідження, розробка його програми, відбір відповідних методів і методик дослідження, інформування батьків про цілі діагностики.

2. Експериментальний. Формування вибірки дослідження. Реєстрація та збирання статистичного матеріалу. Проведення діагностики з метою визначення емоційного стану дітей молодшого шкільного віку, відношення батьків до дитини, емоційних відносин у родині, а також визначення стилів та типів сімейного виховання. Дослідження проходило за допомогою психодіагностичних методик та із залученням випробовуваних.

Методи збору даних: інструктаж, реєстрація, опитування; анкетування, психологічне тестування, проєктивні методики, спостереження, заповнення бланків.

3. Контрольний. На цьому етапі було проведено обробку результатів дослідження, з метою виявлення зв'язку агресивного сімейного виховання на формування емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Інтерпретація результатів, зведення даних, проведено якісний, кількісний та статистичний аналізи і синтез отриманих даних, перевірено сформувану гіпотезу. Аналіз гіпотези було здійснено шляхом метода кореляційної оцінки Пірсона, сформувано висновки.

З метою дослідження емоційного розвитку дітей, їхнього благополуччя, батьківсько-дитячих взаємин та впливу, типів і стилю сімейного виховання на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку, нами було сформувано комплекс із семи психодіагностичних методик:

1. *«Тест-опитувальник батьківського відношення до дітей» А.Я. Варги, В.В. Століна (додаток А.1).*

Мета: виявлення рівня батьківського ставлення до дітей.

Опис методики:

Відношення батьків являє собою систему різних почуттів стосовно дітей, поведінкових стереотипів, які використовуються при спілкуванні, можливість сприймати та розуміти дитячий характер та вчинки. Даний опитувальник містить 61 питання та включає в себе п'ять наступних шкал, котрі відображають аспекти батьківського відношення до дитини молодшого шкільного віку:

«Прийняття-неприйняття» - шкала відображає емоційне ставлення батьків до дитини, виражає їх позитивне (прийняття) або негативне (неприйняття) відношення. Високі бали за цією шкалою (від 24 до 33 балів) вказують на те, що батьки сприймають дитину такою, яка вона є, поважають її індивідуальність, симпатизують їй. Батьки поважають вибір дитини, її інтереси та проводять багато часу разом. Низькі ж бали по цій шкалі (від 0 до 8) вказують на погане виховання дитини, не вірять в її успіх. Така дитина не пристосована до життя. Батьки відчувають до дитини почуття злості та агресивності, смутку, не мають поваги та довіри стосовно своєї дитини.

«Кооперація» - шкала відображає образ соціальної бажаності поведінки. Високі бали за шкалою (7-8) вказують на те, що батьки цікавляться планами дитини, співчують їй та допомагають. Батьки відчують гордість стосовно дитини, цінують творчі та інтелектуальні здібності дитини. Вони намагаються задовольнити самостійність та ініціативність дитини, довіряють їй та намагаються підтримати за будь-якої обставини. Низькі бали (1-2) говорять про те, що дорослий займає протилежну позицію по відношенню до дитини.

«Симбіоз» - відображає прагнення батьків до єднання з дитиною. Високі бали за цією шкалою (6-7) вказують на відсутність психологічної дистанції між дорослими та дитиною. Батьки намагаються захистити дитину від труднощів, задовольнити всі її потреби. Вони відчують постійну тривогу за життя дитини, яку вважають беззахисною і маленькою. Низькі ж бали за цією шкалою (1-2) відображають присутність значної психологічної дистанції у батьківсько-дитячих відносинах, дорослі проявляють мало турботи стосовно дитини.

«Контроль» - шкала показує форму керування поведінкою дитини. Високі бали (6-7) вказують на авторитарні відносини батьків з дитиною. Батьки дуже вимогливі та вимагають суворої дисципліни. За проявом своєї думки, слідує покарання. Дитина знаходиться під постійним контролем батьків, котрі слідкують за думками та досягненнями дитини. Низькі бали (1-2) вказують на відсутність контролю з боку батьків, тобто демократичні відносини. Такі показники не являються гарними для навчання та виховання дітей. Найкращім варіантом оцінки по цій шкалі – є середня кількість балів, тобто від 3 до 5.

«Маленький невдаха» - ця шкала відображає ставлення до невдач дитини, характеризує розуміння батьками дитини та особливості їхнього виховання. Високі бали по шкалі (7-8) вказують на те, що батьки вважають дитину непристосованою до життя, вона не успішна і відкрита для поганих вчинків. Батькам здається, що всі почуття, думки та інтереси дитини - ще занадто дитячими. Через те, що батьки не довіряють дитині, вони намагаються контролювати дитячі дії та намагаються відгородити дитину від життєвих труднощів і проблем. Низькі бали (1-2) вказують на те, що батьки вірять у свою дитину та постійно підтримують її.

Інструкція: Надаючи відповідь на запитання, випробуваний повинен по черзі читати твердження опитувальника. Якщо він згоден з даним твердженням, то у бланку для відповідей потрібно поставити знак «+» поряд з номером твердження і, навпаки, якщо не погоджується - поставити знак «-».

Обробка й оцінка результатів. Кожній шкалі методики відповідає певна кількість запитань, але на рівні шкали «прийняття-неприйняття» їх найбільше – 33 запитання. Для кожної шкали, нижче зазначаються номери суджень, які пов'язані з даним різновидом виховання.

«Прийняття – неприйняття дитини»: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 33, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

«Кооперація»: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

«Симбіоз»: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58

«Контроль»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький невдаха» (ставлення до невдач): 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

За відповідь зі знаком «+» випробуваний одержує 1 бал, а за кожну відповідь зі знаком «-» – 0 балів. Високі бали свідчать про значну розвиненість зазначених вище видів батьківських відношень, а низькі бали – про те, що вони порівняно слабо розвинені. Для визначення підсумкових показників, отримані бали по кожній шкалі дослідження перераховуються у відсотковий ранг, що дає змогу виявити домінуючий стиль ставлення до дітей (додаток А.2, табл.1) [60].

2. Проективна методика «Малюнок сім'ї» (додаток Б).

Мета: діагностика внутрішньосімейних відносин, визначення емоційного благополуччя дитини. У психології цей тест являється одним із самих інформативних.

Опис методики:

Тест заснований на усвідомленні того, що діти по-своєму оцінюють поведінку батьків і різні сімейні ситуації, котрі батьки оцінюють позитивно, можуть бути сприйняті дитиною протилежно. Тобто бачать здавалося б те, що й дорослі, але не сприймають те, що відбувається так само, як вони, роблять протилежні нашим висновки. Дана методика допомагає виявити ставлення дитини

до членів своєї сім'ї, як він приймає кожного з них і якою вбачає свою роль у сім'ї, а також ті взаємини, які викликають у ньому тривогу. Особливі дитячі осмислення викликають емоційні реакції, які незрозумілі і не приймаються дорослими. У внутрішньому світі дитини сплітається, здавалося б, несумісне, випадкове, створюються фантастичні образи, власні "теорії", версії. Спираючись на них, діти і поводяться своєрідно. Дізнавшись, яким дитина бачить навколишній світ, сім'ю, батьків, себе, можна зрозуміти причини виникнення багатьох проблем та ефективно допомогти їй при їх вирішенні, виправити несприятливий клімат у сім'ї. Методика дає змогу оцінити особливості сприйняття і переживань дитиною стосунків у сім'ї.

Інструкція: Після того, як діти отримали аркуш паперу та олівці та гумку, нами було запропоновано намалювати їм малюнок своєї сім'ї, такої, якою вони її уявляють. Цей варіант дає більшу свободу дій, а сам малюнок майже завжди відображає сімейні взаємовідносини, якими вони є в сприйнятті дитиною. Після того, як малюнок було завершено, ми попросили дитину ідентифікувати намальовані фігури, а для себе відмітили послідовність, з якою дитина їх малювала.

При вивченні літератури, ми з'ясували, що існує дуже багато модифікацій (інтерпретацій) даної методики. Саме тому, було складно надати першість комусь із науковців, котрі використовували методику «Малюнок сім'ї» для вивчення міжособистісних стосунків у сім'ї. Але нам хотілось би відзначити наступних психологів-практикантів: Р. Бернса, В. Вульфа, А.Захарова, С. Кауфмана, Л. Кормана, К.Маховера, Е. Хамера, С.Хоментаскаса, В. Хьюлса. Фахівці у своїх наукових працях, описують тісний зв'язок між змістом малюнку сім'ї та внутрішньосімейними батьківсько-дитячими стосунками.

Обробка й оцінка результатів.

Для інтерпретації даної методики, ми звертали увагу на такі аспекти:

Аналіз малюнку сім'ї

а) порівняння складу реальної сім'ї та сім'ї, зображеної на малюнку:

- на малюнку зображено людей – невдоволення внутрішньосімейною ситуацією, сильний емоційний конфлікт;
- на малюнку зображені люди, які не пов'язані із сім'єю – почуття відторгнутості, покинутості, відсутність контакту, травматичні переживання, пов'язані з сім'єю;
- на малюнку зображено зменшення реального складу сім'ї – не малюють тих членів сім'ї, з якими склалися конфліктні стосунки, які є емоційно не привабливими для випробуваного;
- дитина не малює себе – відчуття відторгнутості, почуття неприйняття у сім'ї;
- дитина малює лише себе – відсутнє почуття спільності, егоцентричність;
- на малюнку зображено збільшення складу сім'ї – пошук людини, здатної задовольнити потреби дитини у близьких емоційних контактах, незадоволені психічні потреби;

б) розташування членів сім'ї:

- психологічний добробут - згуртованість сім'ї, об'єднаність у спільних діях, з'єднані руки;
- низький рівень емоційних зв'язків - роз'єднаність членів сім'ї;

в) психологічні мікроструктури сім'ї, угруповання членів сім'ї:

- емоційний зв'язок - поруч із собою малює іншого члена сім'ї;
- відображення різних рівнів емоційного зв'язку - фізичні відстані окремих сімейних груп;
- конфронтація у сім'ї - окремі групи.

Особливості графічних презентацій членів сім'ї

а) кількість деталей тіла: голова, волосся, вуха, очі, зіниці, вії, шия, брови, ніс, рот, плечі, руки, долоні, пальці, ноги, ступні, тобто велика кількість частин тіла – позитивне ставлення; негативне ставлення до людини - схематичність, незакінченість малюнка;

б) кількість використуваних кольорів для малювання фігур: позитивні яскраві кольори, різноманітність кольору – гарне ставлення до сім'ї; одноманітність кольору, темні кольори – конфлікт, негативне сприйняття сім'ї;

в) величина фігур - означає вираз переваги, сили, значущості:

- велика постать одного із батьків – керівництво, авторитетність у сім'ї;
- велика величина власного зображення - вимога опіки, незначність "Я" в сім'ї;
- однакові постаті – рівна цінність сім'ї, рівноправність, співпраця;
- великі підняті вгору руки з довгими пальцями – бажання бути сильним, агресивні бажання;
- немає рук, маленькі руки – надмірний контроль із боку, безсилля;
- немає обличчя, голови – порушення у сфері спілкування;
- великий рот , зуби – вербальна агресія.

Процес малювання

а) послідовність малювання членів сім'ї:

- перший образ – головна, найбільш емоційно-близька людина;
- останній образ – менш значуща людина, негативне ставлення;
- якщо на початку малювання зображуються предмети, тварини – захисна реакція дитини у неблагополучній сімейній ситуації;

б) стирання, паузи, повернення до намальованих деталей (домінуюче переживання, виділення головного):

- паузи – конфліктні відносини;
- стирання з подальшим покращенням – позитивні емоції, з погіршенням – конфлікт із цією людиною;

в) спонтанні коментарі: прояснюють зміст та сенсу малюнку, що малюється дитиною, послаблюють внутрішню напругу, на якому образі були коментарі – на такій людині більше напруги, можливість конфлікту [37].

Отриману кількість балів по кожній симптоматиці, вносимо у бланк реєстрації результатів.

3. Опитувальник «Стилі батьківського виховання» С. Степанова (додаток В).

Мета: визначити стиль батьківсько-дитячих відносин у сім'ї.

Опис методики: Сім'я, стиль виховання у ній, навколишній світ - усе це має великий вплив на формування емоційного розвитку дитини. Сукупність установок батьків, їх емоційне ставлення до дитини, те, як батьки сприймають дитину і відповідні способи поводження з нею утворюють стиль сімейного виховання. Нажаль для батьків не існує школи по вихованню дітей, тому, виховуючи дітей, ми часто діємо інтуїтивно, враховуючи свій досвід, поради психологів та і педагогів. За допомогою опитувальника, можна зрозуміти чи завжди батьки все роблять правильно?

Розрізняє кілька стилів сімейного виховання: авторитетний, авторитарний, ліберальний та індиферентний (байдужий стиль).

Найоптимальнішим (гармонійним) вважається **авторитетний стиль**, що характеризується високим взаєморозумінням між батьками та дитиною, великою кількістю любові з боку дорослого, батьки визнають свою важливу роль у становленні особистості дитини, але в той же час, дають їй право на саморозвиток, враховують її думку. Дитина знає, що не дивлячись на те, що правила встановлюють батьки, її думка теж важлива і не боїться висловлювати її. Батьки готові завжди прийти на допомогу дитині, вірять у її успіх, мають адекватний батьківський контроль. Дитина, яку виховують за таким стилем виховання, відчуває себе корисним, повноцінним членом сім'ї. Але такий стиль виховання передбачає готовність працювати над собою та високий ступінь усвідомленості з боку батьків.

Відхилення від авторитетного стилю в бік авторитаризму, ліберальної вседозволеності чи надмірної байдужості, спричинює відповідні деформації її особистості.

Авторитарний стиль. Характерний для батьків з високими очікуваннями, але вони не вміють проявляти безумовну любов. Батьки дуже категоричні та непоступливі, інтереси дитини не враховуються, тут панує дисципліна та організованість. Відносини з дитиною холодні. Дні розписані заздалегідь, сценарій життя сплановано, професію обрано, а відхилення від нього караються. У таких сім'ях діти виростають з низькою самооцінкою, недовірливі. Та є і плюси такого стилю виховання – дитина добре освоює певний вид діяльності, котра у майбутньому часто стає професією.

Ліберальний стиль. Для цього стилю характерні занижені очікування від дитини, але при цьому батьки проявляють багато любові до дитини, будують гарні, теплі стосунки із нею. Батьки не схильні до заборон та обмежень, довіряють дитині, роблять усе, що вона попросить, і не забороняють. Вимог до дитини мало, їй все прощається, але у майбутньому такі діти виростають несамостійними, егоїстичними, звикають отримувати своє, не враховуючи інтересів інших членів сім'ї. У дитини немає нестачі кохання та уваги вдома. Йому добре та спокійно з батьками та варто задуматися: чи під силу дитині така свобода?

Індиферентний стиль (байдужий стиль). Характерний цей стиль виховання для батьків, які мало чекають від дитини, і проявляють недостатньо кохання. У батьків, на їхній погляд, багато інших турбот і тому, проблеми виховання дитини для них не є першочерговими. Взаємовідносини холодні або нейтральні. Дитині доводиться свої проблеми вирішувати самотійно. Проте, дитина у такій сім'ї росте не по роках самотійною, може подбати про себе та інших.

Інструкція: Батькам пропонується пройти тест-опитувальник, який припускає 12 тверджень та чотири варіанта відповідей до них. Потрібно обрати той варіант реакції, котрій досліджувальний віддав би перевагу у подібному випадку.

Обробка й оцінка результатів:

У таблиці позначаються вибрані досліджуваним варіанти відповідей та визнається їхня відповідність одному з типів батьківської поведінки. Чим більша перевага одного з типів відповідей, тим більше виражений у сім'ї певний стиль виховання.

Якщо серед відповідей не переважає якась одна категорія, то, ймовірно, йдеться про суперечливий стиль виховання, коли відсутні чіткі принципи, та поведінка батьків диктується миттєвим настроєм. Та слід пам'ятати, що для емоційного розвитку та психіки дитини таке контрастне виховання, коли всі, хто займається вихованням дитини, ставлять до неї різні, часто протилежні вимоги – є травмуючим [44].

4. Методика «Обери потрібне обличчя» - тест на виявлення дитячої тривожності, переважання позитивних та негативних емоцій Р. Темла, В. Амена, М. Доркі .

Мета: визначити рівень тривожності дитини, переважання у неї позитивних чи негативних емоцій.

Опис методики: методика дозволяє визначити рівень тривожності по відношенню до ряду типових для дитини життєвих ситуацій взаємодії з іншими людьми, де відповідна якість особистості виявляється найбільшою мірою. Ступінь тривожності свідчить про рівень емоційної пристосованості дитини до соціальних ситуацій.

Матеріали необхідні для проведення методики: серія із 14 малюнків, виконаних у двох варіантах: для дівчинки (на малюнку зображено дівчинку) та для хлопчика (на малюнку зображено хлопчик). Кожен малюнок є відображенням конкретної життєвої ситуації. Обличчя дитини на малюнку не намальовано, надано лише контур голови. Кожен малюнок забезпечений двома додатковими малюнками дитячої голови, що за розмірами точно відповідають контуру обличчя на малюнку. На одному з додаткових малюнків зображено усміхнене обличчя дитини, на іншому – сумне.

Інструкція: «Діти! Художник намалював картинки, але забувся намалювати обличчя. Подивіться, що тут відбувається, і покажіть, яке б обличчя ви підставили — сумне чи веселе?» Відповіді дитини заносяться до протоколу даної методики .

Запропоновані малюнки зображують типові ситуації, що відрізняються за своїм емоційним забарвленням:

- малюнки, що мають позитивне емоційне забарвлення;

- малюнки, що мають негативне емоційне забарвлення;
- малюнки, що мають подвійне значення.

Двозначні малюнки несуть основне «проективне навантаження» — те, який емоційний сенс надає їм дитина, вказує на його світовідчуття та нормальний чи травмуючий досвід спілкування.

Протоколи кожної дитини піддаються якісному та кількісному аналізу.

Обробка й оцінка результатів:

Опрацювання тесту відбувається за допомогою підсумовування кількості емоційно-негативних виборів, вибраних дитиною. Отриманий результат характеризує рівень його тривожності. Відповідь може бути виражена як у сирих балах, так і у відсотках. Обчислити індекс тривожності (ІТ) у відсотках можна, застосовуючи наступну формулу:

$$\text{ІТ} = \frac{\text{сума емоційно-негативних виборів}}{14} \times 100\%,$$

14

(2.1)

де 14 (загальна кількість малюнків).

За індексом тривожності (ІТ), дітей умовно поділяють на три групи:

а) високий рівень тривожності (ІТ > 50%) - прояв страху, тривоги перед новим, незвичайним, чинить опір пропозиціям, проханням, відмовляється спілкуватися, деяка скутість і стримувана поведінка протягом кількох хвилин, уникає хворобливих тем або неприємних для себе занять, іноді виглядає нещасним;

б) середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50%) - збуджений стан через нову, незвичайну ситуацію, але не надмірний і не тривалий, або ознаки апатії, небажання щось робити без опору, завдання робить без ентузіазму;

в) низький рівень тривожності (ІТ від 0 до 20%) - охоче і з ентузіазмом займається, робить завдання, в основному знаходиться в хорошому настрої, дитина активна, добре йде на контакт, радісна, виглядає задоволеною; може засмутитися, але швидко повертається до гарного настрою.

Якісний аналіз

Кожна відповідь дитини аналізується окремо. Робляться висновки щодо можливого характеру емоційного досвіду дитини в цій (і подібній до неї) ситуації.

Матимуть найвищий індекс тривожності ІТ діти, які роблять негативний емоційний вибір у ситуаціях: рис.№4 («Вдягання»), рис.№6 («Укладання спати на самоті»), рис.№14 («Їжа на самоті»).

Як правило, найбільший рівень тривожності проявляється у ситуаціях, що моделюють відносини дитина-дитина: «Гра з молодшими дітьми», «Об'єкт агресії», «Гра зі старшими дітьми», «Агресивний напад», "Ізоляція".

Нижчий рівень тривожності в малюнках, що моделюють відносини дитина-дорослий і в ситуаціях, що моделюють повсякденні дії: «Дитина і мати з немовлям», «Догана», «Ігнорування», «Дитина з батьками», «Вдягання», «Укладання спати на самоті», «Умивання», «Збирання іграшок», "Їжа на самоті".

5. *«Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії, емоційних стосунків у сім'ї». (Методика ОДРЕВ).*

Мета: виявлення виразності 11 параметрів емоційної взаємодії між батьками та дитиною молодшого шкільного віку, об'єднаних у три блоки.

1. Блок чутливості: здатність сприймати стан дитини; розуміння причин стану;

2. Блок емоційного прийняття: почуття, що виникають у батьків при взаємодії з дитиною; безумовне прийняття; своє ставлення до батьківства ; переважаючий емоційний фон взаємодії;

3. Блок поведінкових проявів емоційної взаємодії: прагнення до тілесного контакту; надання емоційної підтримки; орієнтація на стан дитини під час побудови взаємодії; вміння впливати на стан дитини.

Опис методики: Виходячи з того, що емоційна сторона дитячо-батьківської взаємодії є складною структурною освітою, де окремі елементи перебувають у тісному взаємозв'язку, Е.І. Захарова розробила опитувальник для батьків, що дозволяє опосередковано виявляти ступінь виразності кожної окремої характеристики взаємодії у кожній конкретній діаді.

Інструкція: Опитувальник містить 66 тверджень. Потрібно оцінити справедливість таких тверджень, використовуючи п'ятибальну шкалу: 5 -

абсолютно вірно; 4 - швидше за все це так; 3 – у деяких випадках вірно; 2 – не зовсім вірно; 1 – абсолютно невірно.

Кожна характеристика діагностується за допомогою шести тверджень, три з яких носять позитивний характер, згода з цим затвердженням свідчить про високий рівень виразності якості і три - негативних - згода з цим твердженням означає низький ступінь виразності якості.

Ступінь своєї згоди із запропонованими твердженнями випробуваний повинен висловити за допомогою п'ятибальної шкали. Батьки, що заповнюють анкету шість разів висловлюють ступінь своєї згоди із твердженнями, що стосується кожної із зазначених характеристик взаємодії. Наявність тверджень, що мають позитивну та негативну спрямованість, підвищує достовірність отриманої оцінки.

Обробка й оцінка результатів:

Для отримання стандартних балів, якими зручно оцінювати виділені характеристики, пропонується об'єднати показники, що стосуються кожної з них і перетворити за формулою:

$$\frac{(a + b + c - d - e - f + 13)}{5},$$

5

(2.2)

де a, b, c – оцінки позитивних тверджень;

d, e, f - оцінки негативних тверджень.

Таким чином, складаються оцінки позитивних тверджень і вираховуються оцінки негативних. В результаті зазначених обчислень можна виміряти ступінь виразності кожної характеристики в інтервалі від 0,5 до 5 балів.

Для кожного показника автором методики при її апробації, були підраховані середні та критеріальні значення.

Вказана у таблиці величина N є тим крайнім значенням, котре, з урахуванням середнього квадратичного відхилення, може приймати окрема характеристика, не виходячи із області середніх значень. У тому випадку якщо у конкретній діаді

показник набуває значення нижче зазначеного N, ми можемо винести висновок про дефіцит відповідної характеристики емоційної сторони взаємодії [37].

б. Проективний тест особистісних відносин, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» О.О. Орехова.

Мета: діагностика емоційної сфери дитини, емоційного ставлення дитини до школи, особистісних переваг та діяльнісної орієнтації. Виявлення особливостей емоційного розвитку та емоційного неблагополуччя, наявності тривожності та агресивності.

Опис методики:

Даний тест дозволяє побачити емоційне ставлення дитини до світу почуттів та духовно-моральних понять, таких як: скромність, чесність, любов, слухняність, так і ставлення до соціальних об'єктів: дому, батьків, школи, гри, спорту, праці, до самого себе, навіть відстежити потяг до залежностей, зрозуміти страхи дитини та можливість психосоматичних проявів. Крім діагностичної цінності методика має і психотерапевтичний ефект. Процедура розфарбовування сама по собі дає дитині можливість виразити через колір свої емоції, позначити для себе позитивні і негативні моменти та абстрагуватися від них, вибудовуючи блок психологічного захисту. Всі ми хочемо, щоб наші діти добре навчалися та росли успішними. Проте мало хто знає, що лише 20% успіху залежить від засвоєних дитини знань. 80% залежить від його вміння розпізнавати власні емоції та керувати ними, а також зрозуміти почуття інших людей та вміти взаємодіяти з ними.

Матеріали необхідні для проведення методики: бланк відповідей (додаток Е.2) та вісім кольорових олівців: синій, червоний, жовтий, зелений, фіолетовий, сірий, коричневий, чорний.

Інструкція: Бланк відповідей включає в себе три завдання. У завданні №1 є доріжка із восьми прямокутників, їх потрібно розфарбувати за такою схемою: обрати найбільш приємний олівець та розмалювати ним перший прямокутник, потім відкласти цей олівець у бік. Наступний прямокутник потрібно також розфарбувати тим олівцем, який найбільше подобається із тих, які залишилися, відкласти олівець у бік. І так далі.

У завданні №2 зображено вулицю будиночків, у яких живуть почуття. Психолог називає почуття, а діти підбирають до них відповідний колір та розфарбовують. У цьому випадку не потрібно відкладати олівці, а розфарбовувати саме тим кольором, який, на погляд дитини, підходить найбільше. Кольори будиночків можуть повторюватися.

Список слів: щастя, горе, справедливість, образа, дружба, сварка, доброта, злість, нудьга, захоплення. Якщо дітям не зрозумілі значення слів, їх можна пояснити за допомогою дієслівних предикатів та прислівників .

Обробка й оцінка результатів.

Процедура обробки починається з завдання №1. Обчислюється вегетативний коефіцієнт за формулою:

$$\text{ВК} = (18 - \text{місце червоного кольору} - \text{місце синього кольору}) / (18 - \text{місце синього кольору} - \text{місце зеленого кольору}) \quad (2.3)$$

Вегетативний коефіцієнт характеризує енергетичний баланс організму: його здатність до енерговитрат або тенденцію до енергозбереження. Його значення змінюється від 0,2 до 5 балів.

Енергетичний показник інтерпретується таким чином:

- 0 – 0,5 – хронічна перевтома, виснаження, низька працездатність. Навантаження непосильні для дитини;
- 0,51–0,91 – компенсується стан втоми. Самовідновлення оптимальної працездатності відбувається за рахунок періодичного зниження активності. Необхідна оптимізація робочого ритму, режиму праці та відпочинку;
- 0,92–1,9 – оптимальна працездатність. Дитина відрізняється бадьорістю, здоровою активністю, готовністю до енерговитрат. Навантаження відповідають можливостям. Спосіб життя дозволяє дитині відновлювати витрачену енергію;
- понад 2,0 – перезбудження. Найчастіше є результатом роботи дитини на межі своїх можливостей, що призводить до швидкого виснаження. Потрібна

нормалізація темпу діяльності, режиму праці та відпочинку, а іноді і зниження навантаження (додаток Е.3, табл.3).

Далі розраховується показник сумарного відхилення від аутогенної норми. Певний порядок кольорів (34251607) – аутогенна норма – є індикатором психологічного благополуччя. Для розрахунку сумарного відхилення (СВ) спочатку обчислюється різниця між реально займаним місцем і нормативним положенням кольору. Потім різниці (абсолютні величини, без урахування знаку) підсумовуються. Значення СВ змінюється від 0 до 32 і може бути тільки парним.

Значення СВ відображає стійкий емоційний фон, тобто переважний настрій дитини. Числові значення СВ інтерпретуються наступним чином:

- більше 20 – переважання негативних емоцій. У дитини домінують погані настрої і неприємні переживання. Є проблеми, які дитина не може вирішити самостійно;
- 10 – 18 – емоційний стан в нормі. Дитина може радіти і засмучуватися, приводів для занепокоєння немає;
- менше 10 – переважання позитивних емоцій. Дитина весела, щаслива, налаштована оптимістично [43].

7. Опитувальний лист для класного керівника «Виявлення особливостей емоційних стану дітей молодшого шкільного віку» Н.Артюхіна, А.М.Щетініна .

Мета: виявлення особливостей емоційного стану дитини.

Опис методики: Запропонований опитувальний лист призначений для виявлення особливостей емоційного стану дитини. Він також дозволить визначити, благополучна або неблагополучна дитина в емоційному плані.

Інструкція: Опитувальник містить 12 запитань та три варіанта відповідей до них. Із запропонованих варіантів відповідей, обирають потрібний та підкреслюють його.

Обробка й оцінка результатів:

За кожен відповідь, що відповідає букві А, нараховується 0 балів, літері Б - 1 бал, літері В - 2 бали. Потім підраховується сума балів.

Якщо в сумі вийшло від 0 до 12 балів, можна констатувати, що дитина емоційно благополучна.

Якщо ж сума дорівнює 13-18 балів, то можна вважати, що дитина не цілком емоційно благополучна.

Показники від 19 до 24 балів свідчать про емоційне неблагополуччя дитини [63].

Коефіцієнт кореляції Пірсона. Статистичний показник, який вказує на зв'язок між двома змінними.

Результати дослідження представлені у пунктах 2.2. та 2.3.

2.2. Мета, завдання та загальна організація емпіричного дослідження

Дослідження проводилося на базі Капулівської гімназії. Для проведення психодіагностичного дослідження та подальшої роботи були обрані учні 3 класу та їхні батьки. У класі навчаються 27 учні, серед них 11 – хлопчиків та 16 – дівчаток. Загальна кількість досліджуваних – 46 осіб, із них 23 дитини та 23 дорослі особи – їх батьки.

Так як, у дослідженні приймали участь і діти, і батьки, методики проводилися паралельно.

Для реалізації дослідження були використані діагностичні методики описані у пункті 2.1.

Розглянемо результати отримані у ході дослідження групи батьків за методикою А.Я. Варги, В.В. Століна, яке дозволило виявити рівень батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку. Результати діагностики представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Типи батьківського ставлення до дітей

Учасники	Прийняття	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Маленький невдаха
----------	-----------	------------	---------	----------	-------------------

Батьки 1	92,4	48,82	57,96	69,3	96,83
Батьки 2	88,6	80,93	57,96	69,3	84,19
Батьки 3	31	48,82	92,93	69,3	45,57
Батьки 4	68,35	80,93	92,93	69,3	45,57
Батьки 5	53,79	48,82	74,97	13,86	45,57
Батьки 6	77,21	80,93	74,97	69,3	93,04
Батьки 7	53,79	80,93	74,97	95,76	45,57
Батьки 8	53,79	80,93	92,93	83,79	70,25
Батьки 9	53,79	48,82	86,63	53,87	70,25
Батьки 10	31	31,19	86,63	32,13	45,57
Батьки 11	31	48,82	39,06	13,86	45,57
Батьки 12	93,67	80,93	86,63	13,86	70,25
Батьки 13	3,79	31,19	74,97	32,13	70,25
Батьки 14	68,35	80,93	92,93	69,3	14,55
Батьки 15	90,5	80,93	92,93	69,3	70,25
Батьки 16	92,4	80,93	86,63	69,3	45,57
Батьки 17	53,79	31,19	86,63	69,3	45,57
Батьки 18	31	31,19	86,63	13,86	70,25
Батьки 19	3,79	31,19	92,93	53,87	70,25
Батьки 20	84,17	80,93	86,63	13,86	70,25
Батьки 21	53,79	80,93	96,65	53,87	45,57
Батьки 22	84,17	31,19	57,96	69,3	84,19
Батьки 23	93,67	80,93	86,63	13,86	70,25
Відсоток батьків:	18%	4%	61%	4%	13%

Для того, щоб більш наглядно виділити домінуючий тип батьківського відношення до дітей, дані із таблиці представимо у вигляді діаграми (рис. 2.1)

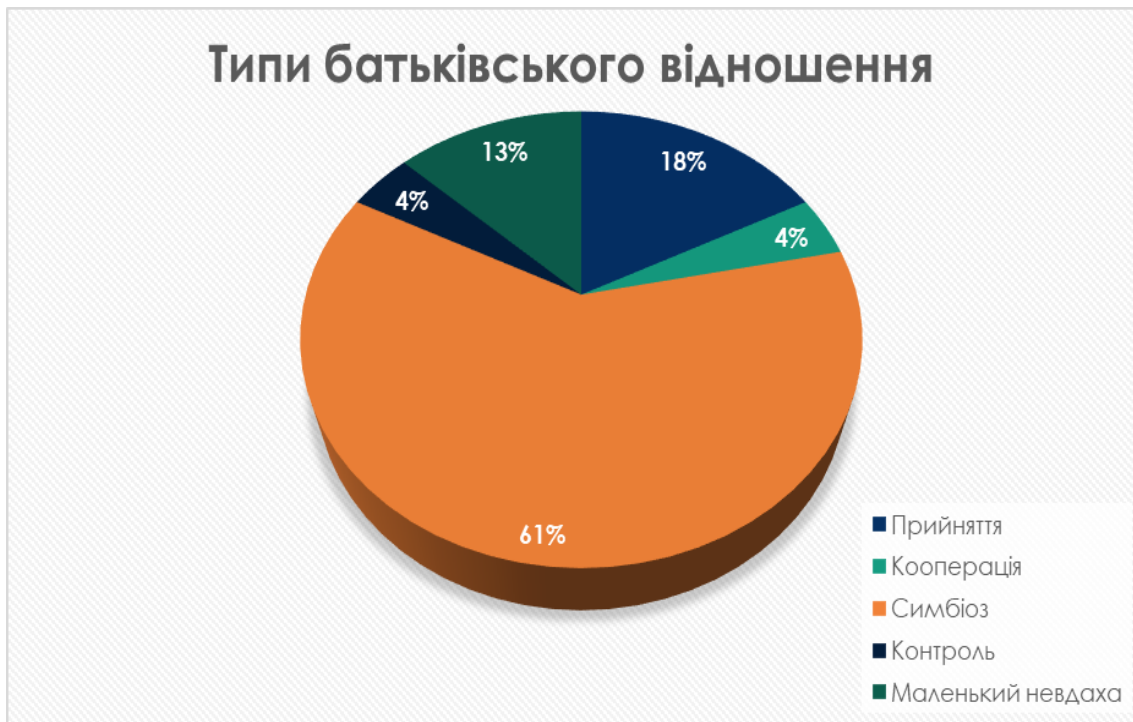

Рис. 2.1. Результати дослідження батьківського відношення до дітей

Високий рівень – 61% діагностовано по шкалі «Симбіоз», що вказує на відсутність психологічної дистанції між батьками та дітьми. Батьки намагаються тримати теплі стосунки із дітьми, прагнуть бути ближчими, відчувають постійну тривогу за дітей та намагаються захистити їх від труднощів. 18% опитуваних отримали переважаючий результат за шкалою «Прийняття-неприйняття», але у цих сім'ях відсутній високий бал (24-33), згідно даної шкали, максимально 17 балів. Такий показник свідчить про те, що група цих батьків не сприймає своїх дітей такими, якими вони є та не поважає їхню індивідуальність. Згідно результатів дослідження по шкалі «Маленький невдаха», 20 батьків (87%) вірять у свою дитину та постійно підтримують її. Решта – 3-є батьків (13%) в більшій мірі також вірять та підтримують свою дитину, але в той же час, частково вважають її непристосованою до життя та відкритою для поганих вчинків. Порівну між собою розподілилися бали за шкалами «Кооперація» та «Контроль» - по 4%. Так, у першому випадку, 17 батьків (74%) отримали високий показник (7-8 балів) по шкалі «Кооперація», що свідчить про те, що батьки цікавляться планами дітей, співчують та допомагають їм. Проте, у 6 батьків (26%) показник достатньо високий (6 балів), що свідчить про те, що батьки у цих сім'ях цікавляться планами

дітей, але не у певній мірі співчують та допомагають їй. Середній показник балів за шкалою «Контроль» - 3,04 , що свідчить про те, що група цих батьків має баланс між свободою та контролем.

З ціллю виявлення внутрішньосімейних відносин, які викликають почуття тривоги у дитини, визначення емоційного благополуччя дитини та отримання даних стосовно того, як дитина сприймає інших членів своєї сім'ї та своє місце серед них , нами було проведено тест «Малюнок сім'ї». Результати діагностики дітей представлені у таблиці 2.5.

Результати діагностики проективної методики «Малюнок сім'ї»

Учасники	Симптомокомплекси				
	Сприятлива сімейна ситуація	Тривожність	Конфліктність у сім'ї	Почуття неповноцінності у сімейній ситуації	Ворожість у сімейній ситуації
Дитина 1	10	3	5	2	1
Дитина 2	9	4	5	1	1
Дитина 3	7	7	10	0	1
Дитина 4	11	3	1	0	2
Дитина 5	8	5	8	3	3
Дитина 6	6	10	12	4	5
Дитина 7	7	2	5	4	6
Дитина 8	11	4	4	2	1
Дитина 9	10	2	0	0	0
Дитина 10	3	7	7	4	5
Дитина 11	9	6	3	0	0
Дитина 12	10	1	4	0	0
Дитина 13	10	6	3	3	1
Дитина 14	9	2	2	0	1
Дитина 15	11	4	2	0	0
Дитина 16	5	2	6	1	3
Дитина 17	9	4	2	0	3
Дитина 18	11	3	0	0	0
Дитина 19	9	2	4	0	2
Дитина 20	6	3	6	1	3
Дитина 21	11	5	4	3	1
Дитина 22	0	9	0	0	0
Дитина 23	8	3	4	4	2
Середній показник:	8,26	4,22	4,22	1,39	1,78

Результати даних із таблиці більш наглядно продемонструємо у вигляді гістограми (рис.2.2).

Рис.2.2

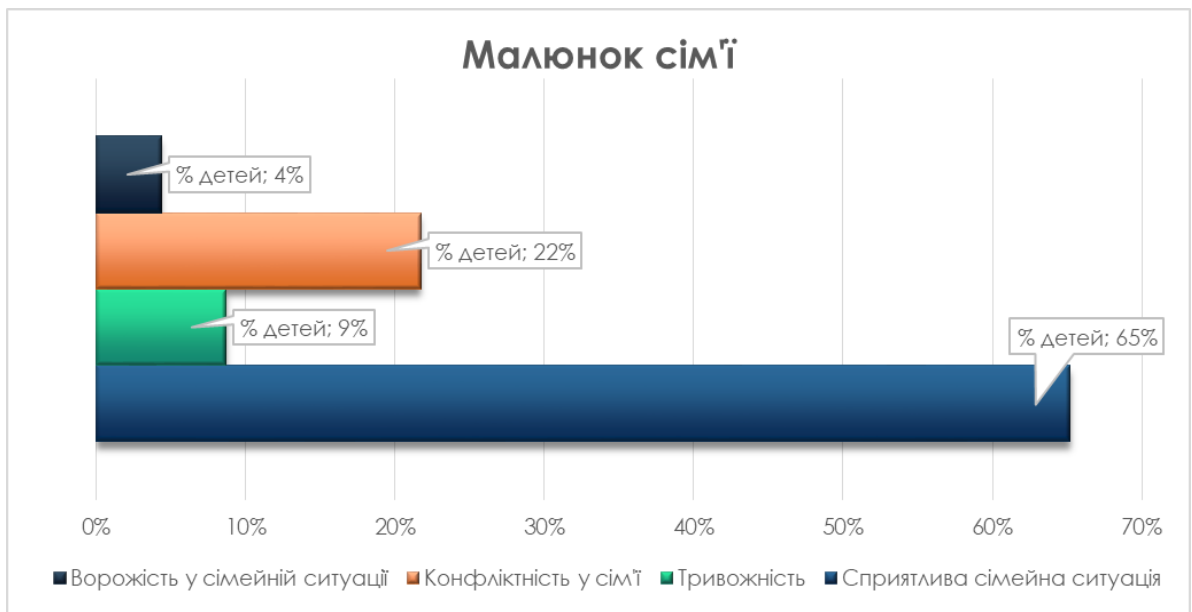

Рис.2.2 Результати діагностики проєктивної методики «Малюнок сім'ї»

Аналізуючи результати дослідження, ми бачимо, що по всіх симптомокомплексах сприятливий стан сімейної ситуації визначається у 65% дітей. Згуртованість сім'ї, малювання членів сім'ї з об'єднаними руками, об'єднаність їх у спільній діяльності є індикаторами психологічного та емоційного благополуччя, включеності до сім'ї. Сприятлива сімейна ситуація позначається на емоційному стані та емоційному самопочутті дитини, на формуванні індивідуально-особистісних якостей дітей, їх взаєминах з батьками.

Виражена конфліктність відмічається у 22% дітей. Зображення першими речей, котрі не володіють сильною емоційною значимістю, відкладання малювання людей, вказують на присутність конфліктної ситуації у сім'ях. Коли взаємовідносини носять конфліктний та тривожний характер, то дитина часто використовує штриховку в зображенні того члена сім'ї, з яким у неї не склалися відносини.

9% опитуваних дітей відчувають почуття тривожності у своїй сім'ї. Сильне штрихування або сильний тиск при зображенні фігур видають почуття тривоги, яке

відчуває дитина, по відношенню до даного персонажа. 4% досліджуваних вказали на присутню ворожість у сімейній ситуації. Якщо дитина малює себе з розкинутими убік руками, з підкресленими довгими пальцями, це пов'язані з її агресивними бажаннями, дитина відчуває ворожість стосовно оточуючих.

Основна група дітей починала свій малюнок із зображенням мами чи тата, до яких вони добре ставляться. Розташування членів сім'ї на малюнку показує на їх взаємовідносини, вони, переважно, малювали їх близько один біля одного.

Статистична обробка загальних показників типів батьківського ставлення та емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку з метою порівняння результатів, була проведена з використанням коефіцієнту кореляції Пірсона.

У нашому дослідженні було встановлено що коефіцієнт кореляції Пірсона становить 0,01. Це вказує на наявність кореляційного зв'язку між вихованням дітей та емоційним інтелектом дітей молодшого шкільного віку.

Таблиця 2.6

Результати дослідження кореляційних зв'язків сімейного виховання та емоційного інтелекту дітей

<i>Малюнок сім'ї</i>	<i>Сприятлива сімейна ситуація</i>	<i>Тривожність</i>	<i>Конфліктність у сім'ї</i>	<i>Почуття неповноцінності у сім'ї</i>	<i>Ворожість у сім'ї</i>
Батьківське ставлення					
<i>Прийняття</i>	0,328	228	0,041	-0,22	0,033
<i>Кооперація</i>	0,032	0,142	0,792	0,888	0,836
<i>Симбіоз</i>	-0,004	0,028	0,007	-0,132	0,137
<i>Контроль</i>	0,254	0,861	0,967	0,146	0,321
<i>Маленький невдаха</i>	0,100	-0,192	0,816	0,352	0,042

Відповідно, ми приймаємо гіпотезу , що підтверджує зв'язок (статистичну значимість) між аналізованими показниками.

Виходячи з вище викладеного, можна зробити висновок про те, що аналізовані показники знаходяться в зоні статистичної значущості. Переважання типу сімейного відношення за шкалою «Сімбіоз», позитивно впливає на сприятливу ситуацію в сім'ї.

Дослідження батьків за методикою С. Степанова «Стилі батьківського виховання» дозволило визначити стиль батьківсько-дитячих відносин у кожній досліджуваній сім'ї. Результати діагностики батьків представлені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Учасники	Стилі батьківського виховання (С. Степанова)			
	Авторитетний стиль	Авторитарний стиль	Ліберальний стиль	Індиферентний стиль
Батьки 1	90	0	10	0
Батьки 2	90	0	10	0
Батьки 3	70	10	20	0
Батьки 4	70	10	20	0
Батьки 5	60	30	10	0
Батьки 6	60	10	20	10
Батьки 7	80	0	20	0
Батьки 8	60	10	20	10
Батьки 9	80	0	10	10
Батьки 10	60	0	40	0
Батьки 11	70	10	20	0
Батьки 12	90	0	10	0
Батьки 13	60	0	30	10
Батьки 14	70	10	20	0
Батьки 15	40	20	40	0
Батьки 16	80	10	10	0
Батьки 17	30	30	40	0
Батьки 18	60	0	20	20
Батьки 19	50	20	30	0
Батьки 20	80	0	10	10
Батьки 21	90	10	0	0
Батьки 22	30	20	30	20
Батьки 23	80	0	10	0
Відсоток батьків:	87%	0%	13%	0%

Результати діагностики стилів сімейного виховання

Для більшої наглядності результати дослідження продемонструємо у вигляді гістограми (рис. 2.3).

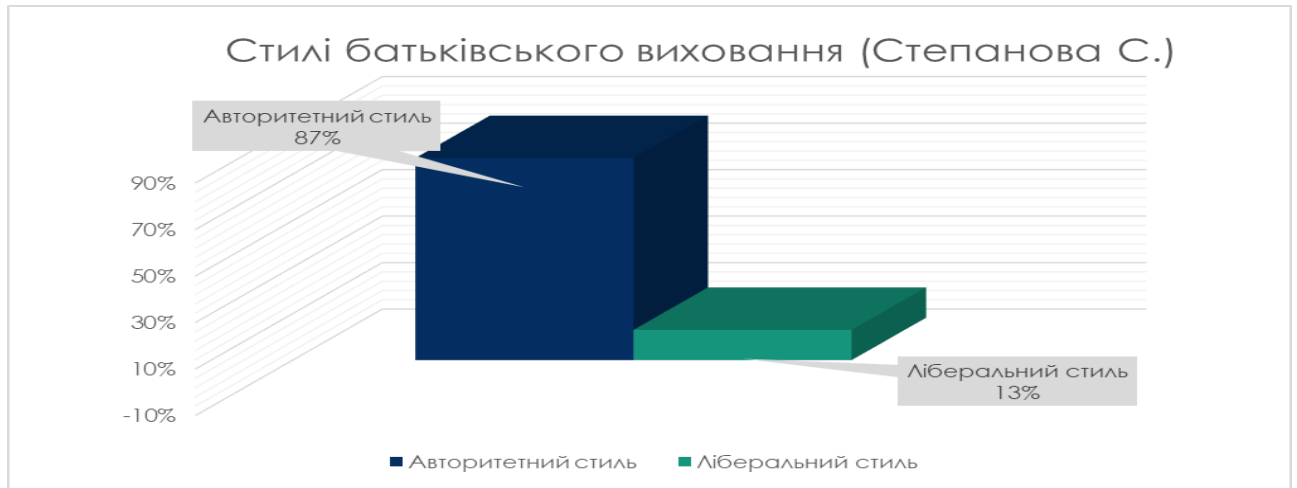

Рис. 2.3 Результати діагностики стилів сімейного виховання

Аналізуючи результати дослідження стилів сімейного виховання, можна виділити вираженість у групі батьків саме авторитетного стилю – 87% (20 сімей). Дитина, у сім'ї якої домінуючим є вищезазначений стиль виховання, розуміє, що правила у сім'ї встановлюють батьки, але не дивлячись на це дитина знає, що її думка теж важлива, і не боїться її висловлювати. Батьки готові завжди прийти на допомогу дитині, вірять у її успіх, мають адекватний батьківський контроль. Дитина відчувається корисним, повноцінним членом сім'ї. 13% (3 сім'ї) схильні до ліберального стилю виховання. Для цього стилю характерні занижені очікування, батьки виявляють багато любові та вибудовують теплі стосунки з дитиною, нічого не забороняють їй, роблять усе, що дитина попросить. Вимог до дитини мало та вона зростає в атмосфері вседозволеності.

Слід зазначити, що один переважаючий стиль (100%) відсутній у всіх випробуваних сім'ях, що говорить про те, що абсолютно всі батьки використовують змішані стилі у вихованні дітей. Так, авторитарний стиль у кількості 10-30 балів, присутній у 56% сімей. Індиферентний – у кількості 10-20 балів, присутній у 30%

сім'ей. У 6 сім'ях (26%) загальної кількості батьки застосовують лише два стилі: з них 5 сімей - це комбінація авторитетного та ліберального стилей та 1 сім'я - це комбінація авторитетного та авторитарного - сім'я №21. Також нами було виявлено одну сім'ю (№ 22) у якої наявні всі чотири стилі сімейного виховання майже у рівних долях.

Статистична обробка загальних показників залежності стилю сімейного виховання та емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку з метою порівняння результатів, була проведена за кореляцією Пірсона.

	Сприятли ва сімейна атмосфера	Тривожність	Конфліктність	Почуття неповноціннос ті у сімейних ситуаціях	Ворожість у ситуаціях
Авторитетний	-0,225	-0,421	0,125	-0,255	0,458
Авторитарний	0,342	0,546	0,253	0,324	0,524
Ліберальний	0,254	0,366	0,452	0,052	0,325
Індиферентний	0,342	0,142	0,584	0,458	0,252

**0,01-кореляція значуща

*0,05-кореляція значуща

Виходячи з вище викладеного, можна стверджувати, що аналізовані показники знаходяться в зоні статистичної значущості. Переважання такого стилю виховання як Авторитетний, позитивно впливає на сприятливу ситуацію в сім'ї та емоційний інтелект дітей молодшого шкільного віку.

Наступне дослідження проводилося для визначення рівня тривожності у дітей молодшого шкільного віку, переважання у них позитивних чи негативних емоцій.

Результати дослідження за методикою «Обери потрібне обличчя» представлені у таблиці 2.8.

Результати дослідження за методикою «Обери потрібне обличчя»

Учасники	Емоції		Індекс тривожності (ІТ)	Рівень тривожності
	Позитивні	Негативні		
Дитина 1	3	11	79%	В
Дитина 2	4	10	71%	В
Дитина 3	7	7	50%	С
Дитина 4	7	7	50%	С
Дитина 5	10	4	29%	С
Дитина 6	9	5	36%	С
Дитина 7	5	9	64%	В
Дитина 8	8	6	43%	С
Дитина 9	7	7	50%	С
Дитина 10	6	8	57%	В
Дитина 11	6	8	57%	В
Дитина 12	7	7	50%	С
Дитина 13	7	7	50%	С
Дитина 14	8	6	43%	С
Дитина 15	7	7	50%	С
Дитина 16	5	9	64%	В
Дитина 17	6	8	57%	В
Дитина 18	7	7	50%	С
Дитина 19	9	5	36%	С
Дитина 20	5	9	64%	В
Дитина 21	7	7	50%	С
Дитина 22	6	8	57%	В
Дитина 23	6	8	57%	В
Середній показник :			53%	В

Порівняльні результати визначення рівня тривожності дітей по відношенню до ряду типових для дитини життєвих ситуацій, взаємодії з іншими людьми показані у гістограмі (рис. 2.4).

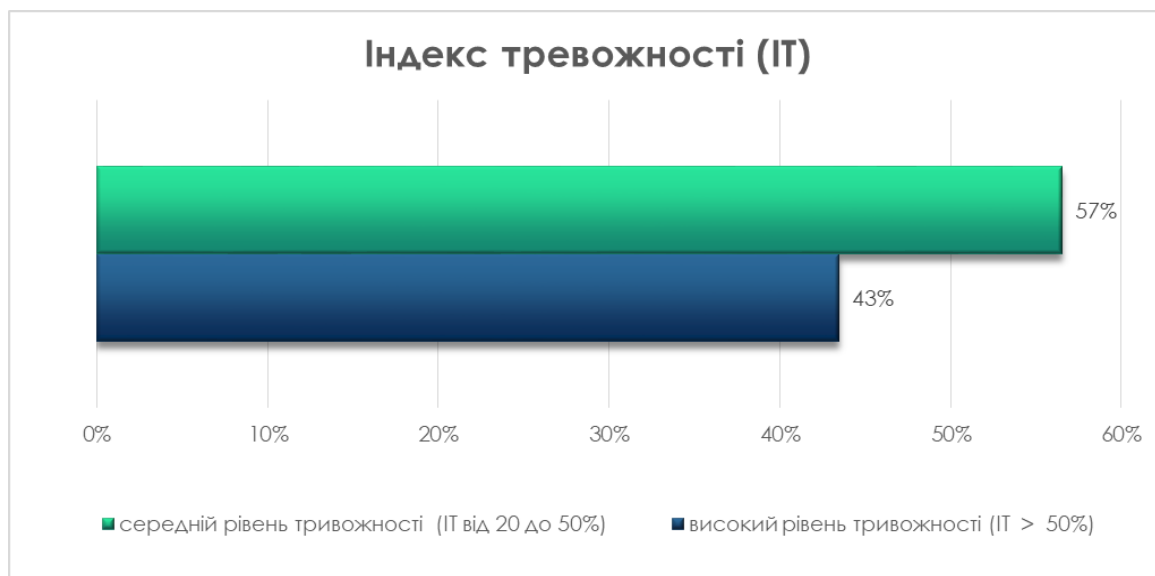

Рис.2.4 Аналіз рівня тривожності дітей молодшого шкільного віку

За результатами дослідження (рис. 2.4), можемо виділити наступне:

Низький рівень тривожності не зафіксовано у жодного із досліджуваних дітей. 43% (10 дітей) показали високий рівень тривожності (ІТ > 50%), що вказує на прояв страху, тривоги у дитини перед новим, незвичайним, чинить опір пропозиціям, проханням, відмовляється спілкуватися. У таких дітей проявляється деяка скутість і стримувана поведінка протягом кількох хвилин, вони уникають хворобливих тем або неприємних для себе занять, іноді виглядають нещасними. У 13 дітей (57%) зафіксовано середній рівень тривожності (ІТ від 20 до 50%) – у таких дітей відзначається збуджений стан через нову, незвичайну ситуацію, але не надмірний і не тривалий, або ознаки апатії, небажання щось робити без опору, завдання робить без ентузіазму.

Аналізуючи дані (табл. 2.8) стосовно переважання у дитини позитивних чи негативних емоцій, можемо виділити, що у 10 дітей переважають саме негативні емоцій та 13 дітей схильні до прояву позитивних емоцій.

Статистична обробка загальних показників тривожності виховання та емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку обчислювалась кореляцією за Пірсоном.

Ми порівняли зв'язок переважаючого (87%) у батьків авторитетного стилю виховання на індекс емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку по відношенню до ряду типових для дитини життєвих ситуацій.

За результатами аналізу даних, робимо ранжування вибірок та визначаємо суму рангів T . Отримали наступні дані:

$$T_1 = 660,000,$$

$$T_2 = 421,000.$$

Виходячи з цих даних розрахуємо U -критерій:

$$U_{emp} = 23 * 23 + (23 * (23 + 1) / 2) - 660,000 = 145,000$$

$$U_{emp} = 145,000 < U_{кр} = 158,000$$

В результаті розрахунку була виключена нульова гіпотеза H_0 , так як , емпіричне значення U -критерію менше критичного ($U_{emp} < U_{кр}$) при рівні статистичної значущості $\beta = 1\%$.

Відповідно, ми приймаємо гіпотезу , що підтверджує зв'язок (статистичну значимість) між аналізованими показниками.

Виходячи з вище викладеного, можна стверджувати, що аналізовані показники знаходяться в зоні статистичної значущості. Переважання такого стилю виховання як авторитетний, впливає на (індекс тривожності) дітей молодшого шкільного віку по відношенню до ряду типових для дитини життєвих ситуацій, взаємодії з іншими людьми.

Також на підставі даних розрахунків, можна виділити, що переважання авторитетного стилю виховання, впливає на баланс позитивних та негативних емоцій.

Чим яскравіше виражений авторитетний стиль (від 70 до 90 балів), тим баланс емоцій перерозподіляється у бік збільшення негативних емоцій. У випадках, коли перевага авторитетного стилю варіюється від 50 до 70 балів і komponується з іншими стилями (від 1 і більше), тоді спостерігається вирівнювання балансу позитивних і негативних емоцій у відсотковому співвідношенні 50/50 чи збільшення частки позитивних емоцій.

На дитину великий вплив мають саме батьки. У дітей, які ростуть в оточенні розуміння та любові, спостерігається набагато менше неприємностей, пов'язаних із спілкуванням із ровесниками та навчанням у школі. У них також спостерігається менше проблем, пов'язаних зі здоров'ям.

У сім'ях, де відбуваються порушення дитячо-батьківських відносин, діти мають безліч комплексів і вони формуються різні проблеми психологічного характеру.

Також на підставі даних розрахунків, можна акцентувати увагу, на тому що переважання авторитетного стилю виховання, впливає на баланс позитивних та негативних емоцій.

Проаналізувавши дані, можна дійти невтішного висновку, що у «ідеальній» сім'ї, необхідне змішування кількох стилів виховання, причому домінування авторитетного стилю має перевищувати 70 балів.

Дослідження за методикою ОДРЕВ Е.І. Захарової дозволило нам виявити виразність 11 параметрів емоційної взаємодії між батьками та дітьми молодшого шкільного віку. Результати діагностики (дослідження) батьків наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Показники емоційної сторони дитячо-батьківської взаємодії

Учасники	Блок емоційної взаємодії										
	Блок чутливості			Блок емоційного прийняття				Блок поведінкових проявів емоційної взаємодії			
	Здатність сприймати стандарти дитини	Розуміння причин стану	Здатність до співпереживання/Емпатія	Почуття, що виникають у матері у взаємодії з дитиною	Безумовне прийняття	Прийняття себе як батьків	Переважний емоційний фон взаємодії	Прагнення до тілесного контакту	Надання емоційної підтримки	Орієнтація на стандарти під час побудови взаємодії	Вміння впливати на стандарти
Батьки 1	4,60	4,80	3,00	5,60	3,80	6,40	5,60	5,00	6,00	1,20	4,00
Батьки 2	4,80	4,80	3,00	6,00	4,20	5,00	5,20	5,00	6,00	2,60	4,60
Батьки 3	4,20	5,80	4,80	4,40	4,60	4,20	5,20	2,60	5,20	2,80	4,20

Продовження табл. 2.9

Батьки 4	4,80	5,00	4,80	5,00	5,00	4,60	4,20	4,20	4,60	4,80	4,60
Батьки 5	4,20	2,40	4,20	4,00	3,00	4,00	4,20	3,80	3,80	3,40	5,80
Батьки 6	4,60	2,00	4,00	4,20	4,80	4,80	4,40	4,20	4,20	3,20	3,80
Батьки 7	5,00	3,00	3,80	3,00	4,20	2,40	3,40	0,80	2,60	4,20	2,80
Батьки 8	4,60	2,00	4,00	4,20	4,80	4,80	4,40	4,20	4,20	3,20	3,80
Батьки 9	3,00	4,20	3,40	4,80	4,40	4,00	3,20	4,20	6,20	5,40	5,80
Батьки 10	0,40	0,40	2,00	3,80	5,20	2,40	2,00	1,20	3,60	4,80	6,80
Батьки 11	2,40	3,00	4,20	4,60	4,60	3,60	3,60	1,60	3,80	0,80	4,80
Батьки 12	4,60	3,00	3,20	2,80	4,80	4,00	5,60	3,60	6,00	3,20	5,20
Батьки 13	3,20	1,20	4,60	3,40	4,80	4,80	3,40	5,00	5,00	0,00	3,00
Батьки 14	4,40	2,60	2,60	4,60	4,40	4,20	2,40	5,00	4,40	1,00	3,60
Батьки 15	4,80	4,60	1,60	4,20	4,80	3,40	1,40	5,00	4,60	2,00	5,60
Батьки 16	3,80	3,80	3,80	4,20	5,00	4,60	2,40	4,80	4,20	0,80	4,80
Батьки 17	4,80	4,60	1,60	4,20	4,80	3,40	1,40	5,00	4,60	2,00	5,60
Батьки 18	3,20	1,40	3,20	3,60	6,20	4,60	3,00	3,80	3,60	0,00	3,80
Батьки 19	3,20	1,60	2,00	3,60	3,60	4,40	3,60	3,40	4,00	2,00	5,40
Батьки 20	5,40	1,40	2,60	4,60	4,20	1,60	2,00	4,40	4,60	4,20	3,60
Батьки 21	4,40	3,00	2,80	4,80	4,60	4,20	3,40	4,20	4,20	4,40	4,80
Батьки 22	4,60	3,40	5,80	4,40	4,60	4,60	3,40	4,80	5,80	0,60	5,20
Батьки 23	4,80	3,60	2,80	4,60	3,40	4,60	4,60	3,00	4,20	2,60	4,00
Середній показник:	4,08	3,11	3,38	4,29	4,51	4,11	3,57	3,86	4,58	2,57	4,59

Результати даних із таблиці більш наглядно продемонстровані у вигляді гістограмі (рис. 2.5).

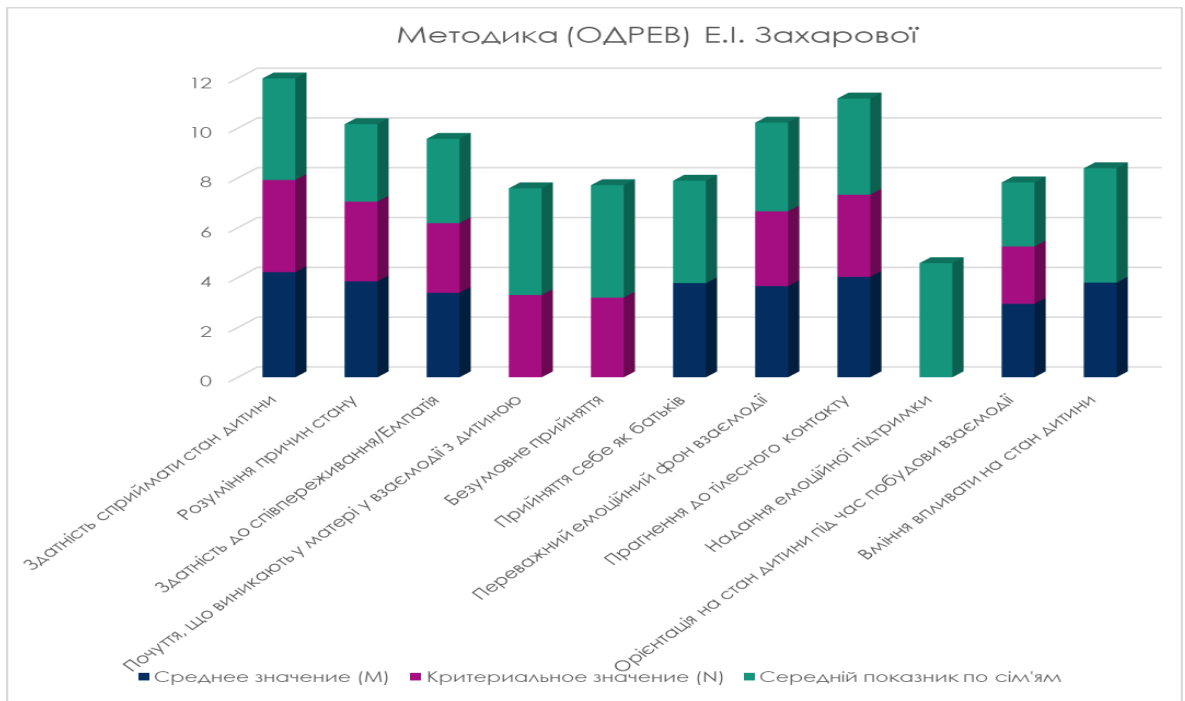

Рис. 2.5 Параметри емоційної взаємодії між батьками та дітьми молодшого шкільного віку.

Аналізуючи результати дослідження можна виділити, що по блоку чутливості до дитини: у 6 сім'ях (26%) показник по здатності сприймати стан дитини – нижче критеріального, що свідчить про неможливість з боку батьків, сприймати емоційний стан дитини, відчувати її настрій та бажання, ставлення до оточення. У 13 сім'ях (57%) батьки не сприймають емоційний стан дитини та не розуміють причин такого стану і чому саме дитина радіє, знаходиться у хорошому настрої чи навпаки – засмучена, турбується про щось, ображається. У решти - 6 сімей (26%) відсутня емпатія (здатність до співпереживання) по відношенню до своєї дитини. Тобто з боку батьків відсутнє розуміння емоційного стану своєї дитини, проникнення у його внутрішній світ, розуміння його почуттів, думок та переживань.

У цьому блоці відмітимо сім'ю №10, де спостерігаються критично занижені показники по усім трьом параметрам блоку. Тут ми можемо спостерігати значні відхилення у здатності спіймати сою дитину, розуміти причини її стану та здатності до співпереживання.

Результати даних із таблиці по блоку чутливості більш наглядно продемонстровані у вигляді гістограмі (рис. 2.6).

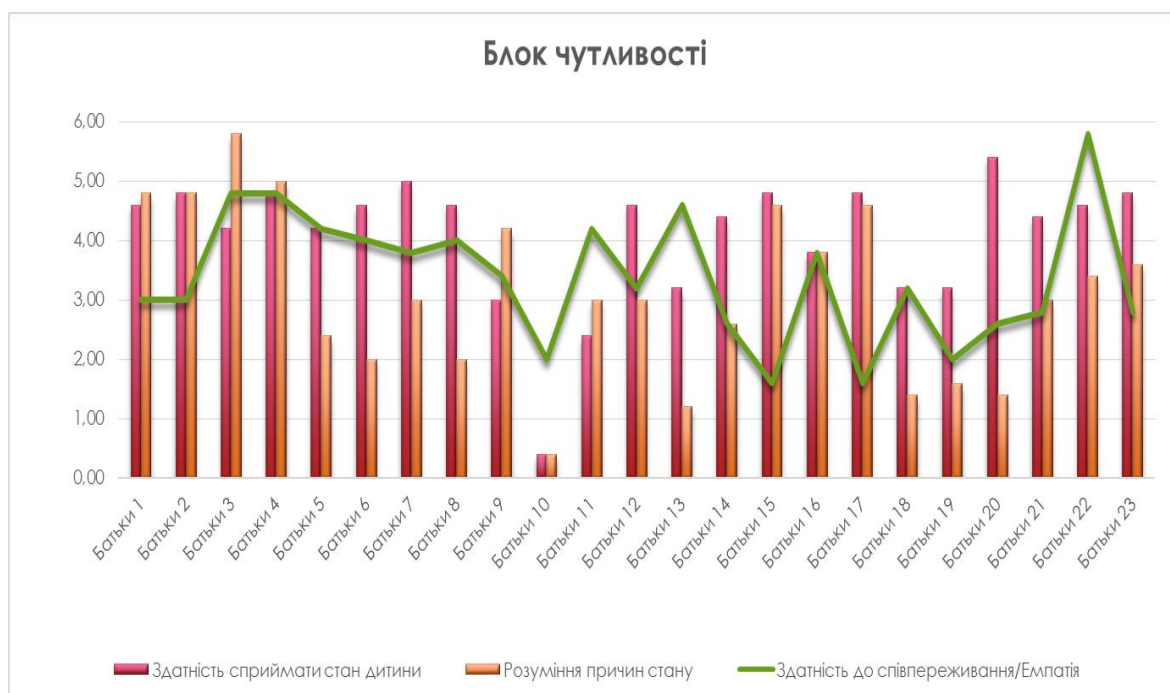

Рис.2.6 Аналіз даних по блоку чутливості

Аналізуючи дані по блоку емоційного прийняття, отримали наступні результати: відмітимо, що середні значення трьох із чотирьох показників вище середнього та критеріального значень. Безумовне прийняття у 19 сімей (83%) перевищує нормативні значення, що свідчить про повне прийняття своєї дитини такою, якою вона є, вміння прощати їй більшість провин та недоліків, відповідальне ставлення до батьківства, а також про переважний емоційний фон взаємодії.

Тобто, батьки відчувають позитивні почуття в ситуації взаємодії з дитиною, отримують задоволення від спілкування з нею, відчувають таку ж позитивну реакцію у відповідь. 3 сім'ї (13%) мають цей показник у межах норми. У одній сім'ї (4%) цей показник нижче критеріального значення, що свідчить про дефіцит взаємодії з дитиною, а також про неповне прийняття своєї дитини – сім'я №5. У 5 сім'ях (22%) незважаючи на те, що присутні безумовне прийняття дитини та

відповідальне ставлення до батьківства, відсутні високі показники емоційного фону взаємодії.

Ще батьків по цьому параметру отримали показники вище середнього значення, що свідчить про те, що у цих сім'ях переважає спокійний, доброзичливий та теплий емоційний фон при спілкуванні з дитиною, вміння приємно проводити час, відчувати взаємне задоволення від взаємодії з дітьми. Відмітимо і те, що у 2-х сім'ях (№10 та №20) із 5 вищезазначених, батьки не сприймають себе у ролі батьків.

Дані показники присутні у 3-х сім'ях із 23 (13%). Тобто, у цих сім'ях відсутня впевненість батьків у своїх здібностях впоратися з більшістю ситуацій та проблем у вихованні, вмінні навчити дитину усьому необхідному та бути впевненими у своєму батьківстві.

У цьому блоці відмітимо сім'ю №7, де отримані результати вказують на відхилення у почуттях та емоціях, що виникають у матері при взаємодії та контакті з дитиною, а також тут спостерігається ситуація, де досліджувана не у повній мірі сприймає себе у якості матері. Проте, у сім'ї №12, не дивлячись на те, що також спостерігаються заниженні показники у почуттях та впевненості, що виникають у матері при взаємодії з дитиною, спостерігається безумовне прийняття як своєї дитини, так і повне прийняття себе, як батьків.

Взаємини стають більш міцнішими та позитивнішими, безумовне прийняття показали данні які ми зібрали. Також в 5 сім'ях (22%) незважаючи на те, що присутні безумовне прийняття дитини та відповідальне ставлення до батьківства, відсутні високі показники емоційного фону взаємодії.

Результати даних із таблиці по блоку емоційного прийняття більш наглядно продемонстровані у вигляді гістограмі (рис. 2.7).

(рис. 2.7).

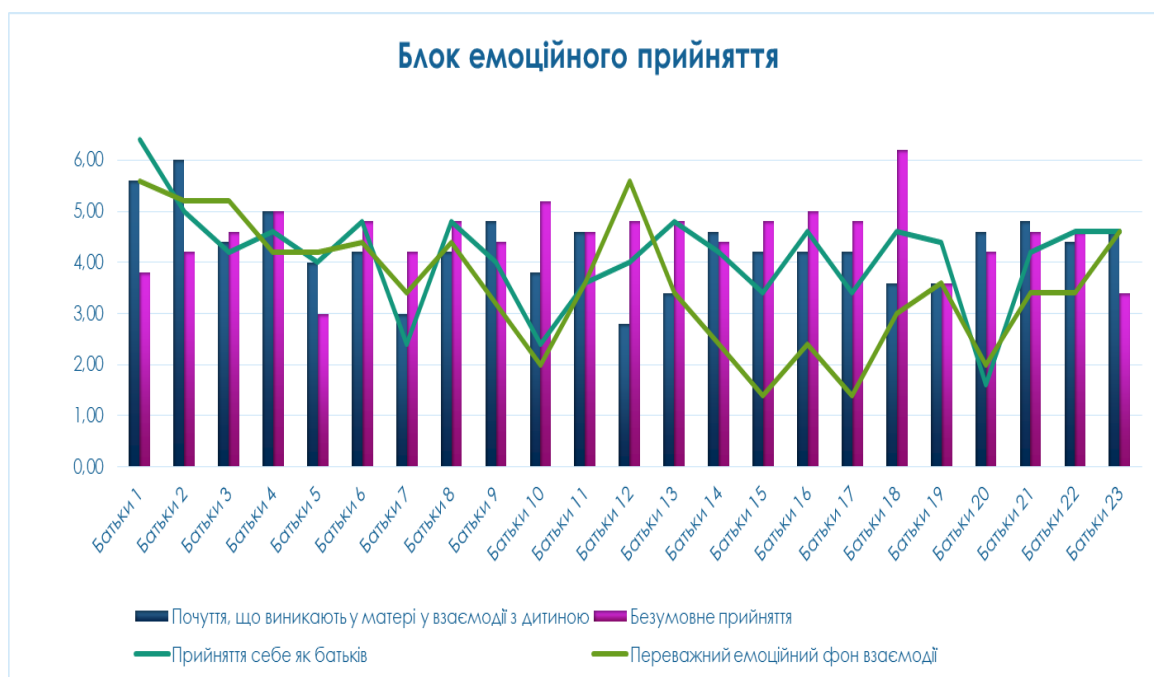

Рис.2.7 Аналіз даних по блоку емоційного прийняття

Аналізуючи дані по блоку поведінкових проявів емоційної взаємодії, можна констатувати, що 10 сімей (44%) не орієнтуються на емоційний та фізичний стан дитини при побудові взаємодії з нею, не прагнуть враховувати особливості цього стану у своїх вимогах до неї. Але у 2-х сімей (№18, №13) ця орієнтація відсутня взагалі.

Відмітимо, що такі результати за сім'ями №18 та №13 можуть свідчати про вплив індіферентного стилю (байдужий стиль) на виховання дитини. У 30% сімей переважним стилем виховання є Ліберальний, а в інших - 70% змішані - 2 і більше стилів виховання з чільним авторитетним стилем.

У 5-ти сім'ях (22%) даного блоку занижене прагнення до різних форм тілесного контакту зі своєю дитиною, з них у сім'ї №11 спостерігається ще і відхилення у орієнтації на стан дитини під час спільної взаємодії з нею.

За параметром емоційної підтримки, тільки у однієї сім'ї (№7) показник нижчий від критеріального значення. Це вказує на те, що майже всі батьки прагнуть надавати емоційну підтримку своїй дитині, високо оцінюють і

заохочують її старання та досягнення, підкреслюють свою віру в її сили та здібності.

Що стосується параметру стосовно вміння впливати на стан дитини, то тут майже усі батьки (96%), за виключенням сім'ї №7, отримали показник вище середнього значення. Що вказує на здатність батьками впливати на емоційний стан дитини, здатність налаштовувати її на серйозні заняття, заспокоювати у важких ситуаціях, змінювати поганий настрій.

За результатами аналізу третього блоку, відмітимо, що у сім'ї №7 повністю відсутня емоційна взаємодія з дитиною, прагнення до тілесного контакту з нею та вміння впливати на стан дитини.

Результати даних із таблиці по блоку поведінкових проявів емоційної взаємодії більш наглядно продемонстровані у вигляді гістограми (рис. 2.8).

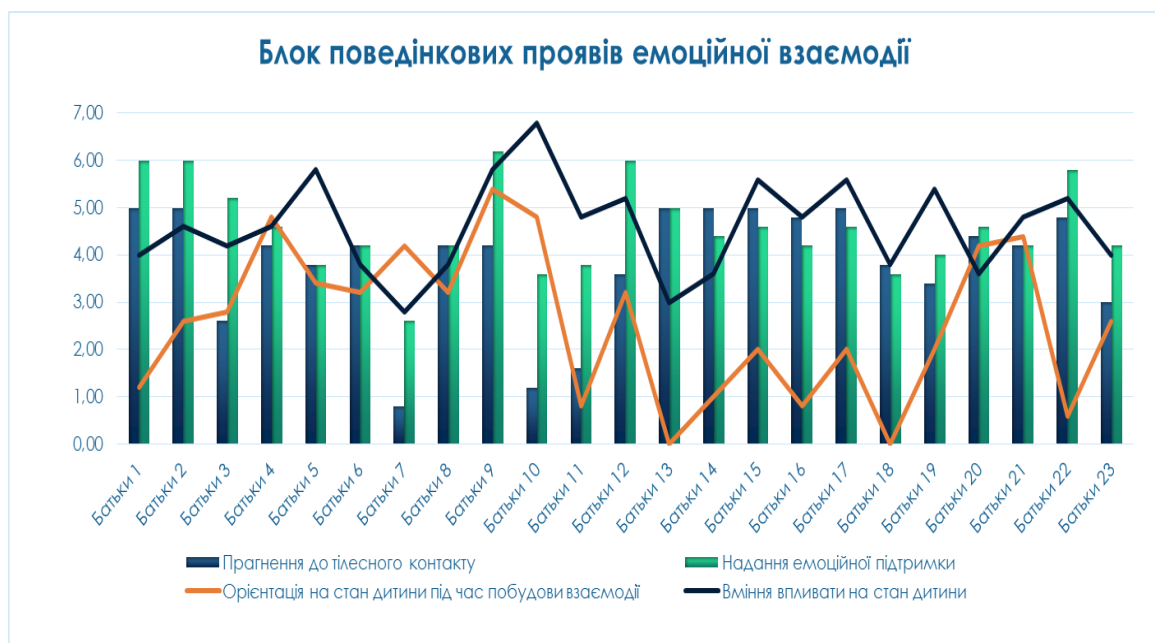

Рис.2.8 Аналіз даних по блоку поведінкових проявів емоційної взаємодії

З ціллю діагностики емоційної сфери дитини, її особистісних переваг, виявлення особливостей емоційного розвитку та емоційного неблагополуччя, наявності тривожності та агресивності у дітей молодшого шкільного віку нами було проведено проєктивний тест «Будиночки» О.О. Орехової.

Результати даних із таблиці по першому завданню тету «Будиночки» більш наглядно продемонструємо у вигляді діаграми (рис.2.9).

Рис. 2.9. Аналіз тесту «Будиночки». Завдання №1

Аналізуючи енергетичний баланс організму учнів 3 класу ,його здатність до енерговитрат або тенденцію до енергозбереження можемо виділити наступне: 74% дітей мають оптимальну працездатність. У цій групі діти відрізняються бадьорістю, здоровою активністю, готовністю до енерговитрат. Навантаження відповідають можливостям. Спосіб життя дозволяє дітям відновлювати витрачену енергію. У 22 % дітей компенсується стан втоми. Самовідновлення оптимальної працездатності у цих дітей відбувається за рахунок періодичного зниження активності, необхідна оптимізація робочого ритму, режиму праці та відпочинку. 4% дітей знаходяться у стані перезбудження. Найчастіше це є результатом роботи дитини на межі своїх можливостей, що призводить до швидкого виснаження. Потрібна нормалізація темпу діяльності, режиму праці та відпочинку, а іноді і зниження навантаження.

Результати даних із таблиці по другому завданню більш наглядно продемонструємо у вигляді гістограми (рис. 2.10).

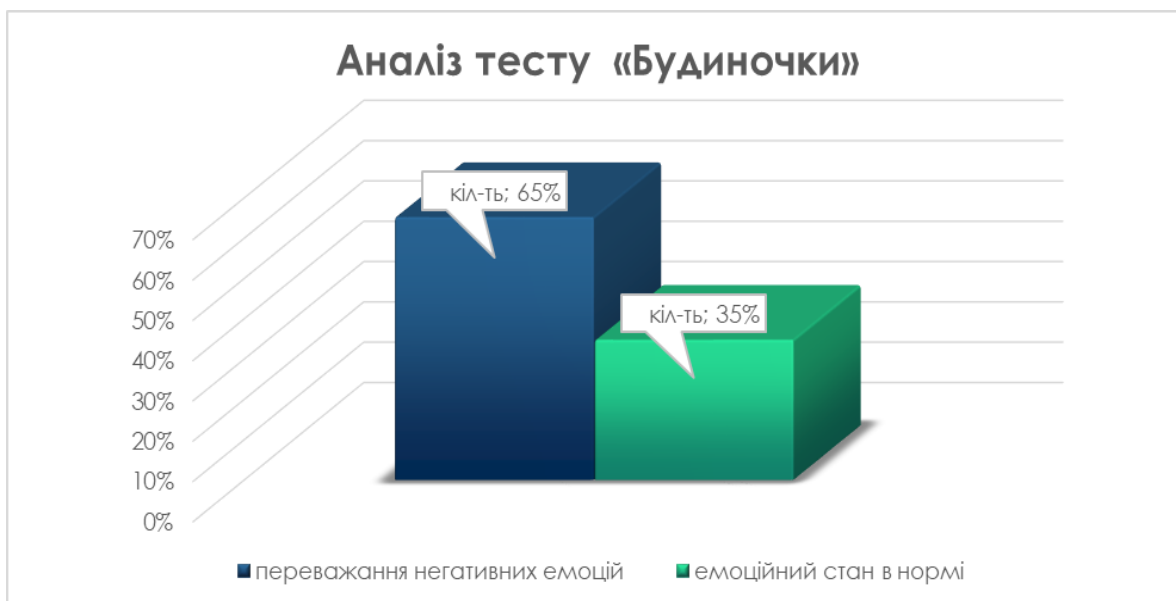

Рис. 2.10. Аналіз тесту «Будиночки». Завдання №2

Аналізуючи стійкість емоційного фону учнів 3 класу, їхній переважаючий настрій, отримали наступні результати: У 65% дітей переважають негативні емоції. У дітей цієї групи домінують погані настрої і неприємні переживання. Є проблеми, які діти не можуть вирішити самостійно. 35% дітей – мають емоційний стан в нормі. Діти можуть радіти і засмучуватися, приводів для занепокоєння немає. Нажаль, за результатами дослідження, нами не виявлено дітей у яких переважають позитивні емоції, діти при цьому веселі, щасливі та налаштовані оптимістично.

З метою виявлення особливостей емоційного стану дітей молодшого шкільного віку, а саме учнів 3 класу, окрім батьків, нами було запропоновано пройти тестування класному керівнику цього класу Білик Н.Л., для отримання незалежної оцінки у дослідженні стосовно вищезазначених дітей. Тест-опитувальник (Н.Артюхіна, А.М.Щетініна) дозволить визначити благополучна або неблагополучна дитина в емоційному плані. Результати дослідження представлені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Виявлення особливостей емоційних стану дітей молодшого шкільного віку

Учасники	Кіл-ть балів	Емоційний стан дітей		
		Благополучний	Цілком благополучний	Неблагополучний
Дитина 1	7	+	-	-
Дитина 2	6	+	-	-
Дитина 3	5	+	-	-
Дитина 4	4	+	-	-
Дитина 5	4	+	-	-
Дитина 6	5	+	-	-
Дитина 7	6	+	-	-
Дитина 8	2	+	-	-
Дитина 9	6	+	-	-
Дитина 10	9	+	-	-
Дитина 11	5	+	-	-
Дитина 12	9	+	-	-
Дитина 13	4	+	-	-
Дитина 14	7	+	-	-
Дитина 15	6	+	-	-
Дитина 16	3	+	-	-
Дитина 17	4	+	-	-
Дитина 18	4	+	-	-
Дитина 19	4	+	-	-
Дитина 20	6	+	-	-
Дитина 21	1	+	-	-
Дитина 22	1	+	-	-
Дитина 23	3	+	-	-
Середній показник:	4,83			

Аналізуючи отримані дані, можемо відміти, що на думку класного керівника, всі 23 учні 3 класу є абсолютно благополучними у емоційному плані. Але, як показали вищезазначені результати дослідження, що це не зовсім коректний результат. Ми можемо припустити, що Білик Н.Л. не з усією відповідальністю віднеслася до поставленого завдання або ж поведінка дітей та їхній емоційний стан, справді, відрізняються у школі, у порівнянні із поведінкою у їхніх сім'ях вдома.

2.3. Аналіз отриманих результатів дослідження та формулювання рекомендацій.

У ході виконання діагностики впливу сімейного виховання на розвиток дітей молодшого шкільного віку нами було виявлено, що у 14 (61%) сімей переважає тип батьківського відношення до дитини за шкалою «Симбіоз» що відображає прагнення батьків до єднання з дитиною, вказує на відсутність психологічної дистанції між батьками та дітьми. Батьки намагаються тримати теплі стосунки із дітьми, прагнуть бути ближчими, відчувають постійну тривогу за життя дітей та намагаються захистити їх від труднощів. 20 (87%) батьків схильні до використання Авторитетного стилю у вихованні дітей своїх дітей. У сім'ї, де домінуючим є вищезазначений стиль виховання, дитина розуміє, що правила у сім'ї встановлюють батьки, але не дивлячись на це дитина знає, що її думка теж важлива, і не боїться її висловлювати. Батьки готові завжди прийти на допомогу дитині, вірять у її успіх, мають адекватний батьківський контроль. Дитина відчувається корисним, повноцінним членом сім'ї.

У сім'ях, де переважає тип сімейного виховання за шкалою «Симбіоз» Індекс тривожності у таких дітей (13 дітей - 57%) нижче середнього показника за вибіркою. Це свідчить про те, що у таких дітей відзначається середній рівень тривожності, у них іноді відзначається збуджений стан через нову, незвичайну ситуацію, але не надмірний і не тривалий, іноді виникає небажання щось робити без опору. Але відмітимо і те, що у цих дітей позитивні емоції переважають над негативними. Також у цих сім'ях переважає Авторитетний стиль виховання (в межах від 50 до 70 балів). За даними аналізу малюнку дітей, можемо спостерігати сприятливу сімейну ситуацію в сім'ї, про це свідчить результат тесту – показник вище середнього за вибіркою. Сприятлива сімейна ситуація позначається на емоційному стані та емоційному самопочутті дитини, на формуванні індивідуально-особистісних якостей дітей, їх взаєминах з батьками.

Варто зазначити, що у дітей із цих сімей оптимальна працездатність, діти не перевантажені батьківськими завданнями, у них відсутня хронічна втома, знесилення та перезбудження. Тобто діти активні, бадьорі, готові до енерговитрат. Навантаження відповідають можливостям. Спосіб життя дозволяє дитині відновлювати витрачену енергію.

Також звертаємо увагу і на той факт, що у дітей жіночої статі наявність негативних емоцій відповідає позитивним або негативні переважають над позитивними, але в невеликих відхиленнях.

По параметру «безумовне прийняття» у цих сім'ях показник перевищує нормативні значення, що свідчить про повне прийняття своєї дитини такою, якою вона є, вміння прощати їй більшість провин та недоліків, відповідальне ставлення до батьківства, а також про переважний емоційний фон взаємодії. Тобто, батьки відчують позитивні почуття в ситуації взаємодії з дитиною, отримують задоволення від спілкування з нею, відчують таку ж позитивну реакцію у відповідь, батьки завжди готові надати емоційну підтримку своїй дитині, високо оцінюють і заохочують її старання та досягнення, підкреслюють свою віру в її сили та здібності.

Батьки у цих сім'ях, завжди прагнуть до тілесного контакту з дитиною, що позитивно впливає на сприятливий емоційний стан та розвиток дитини. Здатні впливати на емоційний стан дитини, налаштовувати її на серйозні заняття, заспокоювати у важких ситуаціях, змінювати поганий настрій, що сприяє якісному та емоційно-правильному вирішенню ситуацій, що виникають.

У деяких випадках батьки можуть впливати на стан дитини, не розуміючи причин того, що відбувається. Це може свідчити про те, що батьки не виявляють емпатію необхідною мірою, а вплив на стан дитини відбувається засобами присутності у цих сім'ях таких стилів виховання як Авторитарний та Індиферентний.

Статистична обробка загальних показників залежності типів батьківського ставлення та емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку з метою порівняння результатів, була проведена з використанням U-критерію Манна-Уїтні.

Виходячи з результатів розрахунку, які представлені у пункті 2.2, можна зробити висновок про те, що аналізовані показники знаходяться в зоні статистичної значущості. Переважання типу сімейного відношення за шкалою «Сімбіоз», позитивно впливає на сприятливу ситуацію в сім'ї.

Статистична обробка загальних показників залежності стилю сімейного виховання та емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку з метою порівняння результатів, була проведена з використанням кореляції Пірсона.

Результати розрахунку показали, що аналізовані показники знаходяться в зоні статистичної значущості. Переважання такого стилю виховання як Авторитетний, позитивно впливає на сприятливу ситуацію в сім'ї.

Статистична обробка загальних показників залежності стилю сімейного виховання та індексу тривожності дітей молодшого шкільного віку з метою порівняння результатів, була проведена з використанням кореляції Пірсона.

Виходячи з результатів, можна стверджувати, що аналізовані показники знаходяться в зоні статистичної значущості. Переважання такого стилю виховання як авторитетний, впливає на ІТ (індекс тривожності) дітей молодшого шкільного віку по відношенню до ряду типових для дитини життєвих ситуацій, взаємодії з іншими людьми.

Також на підставі даних розрахунків, можна виділити, що переважання авторитетного стилю виховання, впливає на баланс позитивних та негативних емоцій. Чим яскравіше виражений авторитетний стиль (від 70 до 90 балів), тим баланс емоцій перерозподіляється у бік збільшення негативних емоцій. У випадках, коли перевага авторитетного стилю варіюється від 50 до 70 балів і komponується з іншими стилями (від 1 і більше), тоді спостерігається вирівнювання балансу позитивних і негативних емоцій у відсотковому співвідношенні 50/50 чи збільшення частки позитивних емоцій.

Проаналізувавши дані, можна дійти невтішного висновку, що у «ідеальній» сім'ї, необхідне змішування кількох стилів виховання, причому домінування авторитетного стилю має перевищувати 70 балів.

Таким чином, в ході статистичного аналізу був виявлений позитивний взаємозв'язок між батьківським ставленням, стилем сімейного виховання та їхнім впливом на емоційний розвиток, а саме на емоційне благополуччя дітей молодшого шкільного віку. Ми змогли виявити, що батьківське ставлення, стиль виховання, характер поведінки батьків з дитиною суттєво впливають на особливості

емоційного розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру. Вище описані результати свідчать про те, що теоретична гіпотеза отримала підтвердження в ході експериментального дослідження, мета дослідження досягнута, поставлені завдання вирішені.

Висновки до другого розділу

Батьківське ставлення, зумовлене як цілісна система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні, якостей сприйняття й розуміння її вчинків і дитячого характеру по суті – являється одним з основних факторів впливу сімейного виховання на емоційний розвиток дітей, всі вище описані, як позитивні, так і негативні сторони сімейного впливу, стикаючись одна з одною, утворюють певні стилі виховання.

У другому розділі нашої роботи, нами було проведено емпіричне дослідження впливу батьківського виховання на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. У дослідженні прийняли участь 46 респондентів.

Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

У більшості сімей переважає тип батьківського ставлення до дитини за шкалою «Симбіоз». У таких сім'ях теплі стосунки між дітьми та батьками, відсутня психологічна дистанція, присутнє прагнення бути ближчими один з одним. У дітей у вищезазначених сім'ях, відмічається середній рівень тривоги, а позитивні емоції переважають над негативними. Домінуючим стилем виховання у цих сім'ях є Авторитетний стиль. Такі батьки вимогливі, послідовні, встановлюють свої правила. Але не дивлячись на це, стосунки у цих сім'ях досить теплі. Діти, яких виховують згідно авторитетного стилю, досягають успіхів у різних сферах, вони відповідальні, впевненні у собі та самостійні. Такий стиль виховання є оптимальним. За даними аналізу малюнку дітей, можемо спостерігати сприятливу сімейну ситуацію в сім'ях, про це свідчить результат тесту – показник вище середнього за вибіркою.

Варто зазначити, що у дітей із цих сімей оптимальна працездатність, діти не перевантажені батьківськими завданнями, у них відсутня хронічна втома, знесилення та перезбудження. Також батьки приймають свою дитину такою, якою вона є, з відповідальністю ставляться до батьківства та отримують задоволення у взаємодії з дитиною, завжди готові надати їй емоційну підтримку.

Ми дослідили вплив сімейного виховання на емоційний розвиток учнів молодшої школи. Для визначення значень зв'язку між результатами дослідження, ми використали коефіцієнт кореляції Пірсона.

На початку дослідження нами було висунуто гіпотезу стосовно того, що агресивний стиль сімейного виховання впливають на емоційний розвиток, а саме на емоційне благополуччя учнів початкової школи. Ми змогли виявити, що батьківське ставлення, стиль виховання, характер поведження батьків з дитиною суттєво впливають на особливості емоційного розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру. Це свідчить про те, що теоретична гіпотеза отримала підтвердження, мета дослідження досягнута.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Сім'я є однією з найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування. Жодна нація, жодна культурна спільнота не обійшлася без сім'ї. У її позитивному розвитку, збереженні, зміцненні зацікавлене суспільство, держава, у міцній, надійній сім'ї потребує кожна людина незалежно від віку.

Питання сімейного виховання завжди привертало увагу вітчизняних та зарубіжних учених. Нині сімейна педагогіка – галузь наукового знання, що інтенсивно розвивається. Проте, Д. Дзінтер і Т. Маркова стверджують, що багато важливих педагогічних питань сім'ї та сімейного виховання ще не досліджено. Це можна пояснити наявністю надзвичайно великої кількості чинників, що знаходяться у складній взаємодії, від якої залежить виховання дитини у сім'ї.

У цій магістерській роботі, нами були отримані наступні висновки:

1. Представлено теоретико-методологічні основи дослідження агресивного сімейного виховання та емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку.

Отже, нами було представлено особливості дослідження батьківського відношення, інтелектуального розвитку молодших школярів, функціями сім'ї у соціалізації дитини. Також нами було проаналізовано та розглянуто різні теорії вітчизняних та зарубіжних психологів, таких як Л.С. Виготський, Е.Еріксон, О.М. Леонтьєв, А.С. Співаковська, К. Роджерс, Е.Фромм, З.Фрейд та інших. Зроблено такі висновки:

Сім'я виконує головну роль стосовно того, як саме буде формуватися правильна поведінка у молодших школярів. У процесі близьких стосунків з рідиною, формується структура особистості дитини. Ці фактори формуються з перших її днів життя. Виховуючись у світі своєї рідини, дитина приймає всі норми поведінки її членів.

2. Здійснено теоретичне обґрунтування поняття емоційного аспекту батьківсько-дитячих взаємовідносин:

Нами було здійснено обґрунтування поняття емоційного аспекту батьківсько-дитячих взаємовідносин. Та зроблені такі висновки:⁴³ Дитина

наслідує модель поведінки у дорослих, копіює дорослих та намагається бути схожою на них. Після того, як батьки усвідомлюють, що в основному вони самі впливають на формування особистості дитини, то своєю поведінкою та діями, можуть сприяти і впливати на формування таких якостей у дитини, того розуміння людських цінностей, котрі батьки хотіли б передати своїй дитині.

3. Здійснено діагностику стилів сімейного виховання та прояву емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку:

Нами було здійснено діагностику стилів сімейного виховання основним є домінуючий Авторитетний стиль. Такі батьки вимогливі послідовні, встановлюють свої правила. Але не дивлячись на це, стосунки у цих сім'ях досить теплі. Діти, яких виховують згідно авторитетного стилю, досягають успіхів у різних сферах, вони відповідальні, впевнені у собі та самостійні. Такий стиль виховання є оптимальним. За даними аналізу малюнку дітей, можемо спостерігати сприятливу сімейну ситуацію в сім'ях, про це свідчить результат тесту – показник вище середнього за вибіркою.

4. Проведено емпіричне дослідження особливостей прояву емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку в контексті агресивного стилю виховання:

Нами було проведено емпіричне дослідження особливостей прояву емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку, аналіз результатів дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

У більшості сімей переважає тип батьківського ставлення до дитини за шкалою «Симбіоз». У таких сім'ях теплі стосунки між дітьми та батьками, відсутня психологічна дистанція, присутнє прагнення бути ближчими один з одним. У дітей у вищезазначених сім'ях, відмічається середній рівень тривоги, а позитивні емоції переважають над негативними.

Також нами було проаналізовано та розглянуто різні теорії вітчизняних та зарубіжних психологів, таких як Л.С. Виготський, Е.Еріксон, О.М. Леонтьєв, А.С. Співаковська, К. Роджерс, Е.Фромм, З.Фрейд та інших. Зроблено такі висновки:

На дитину великий вплив мають саме батьки. У дітей, які ростуть в оточенні розуміння та любові, спостерігається набагато менше неприємностей, пов'язаних із спілкуванням із ровесниками та навчанням у школі. У них також спостерігається менше проблем, пов'язаних зі здоров'ям. Але, у сім'ях, де відбуваються порушення дитячо-батьківських відносин, діти мають безліч комплексів і вони формуються різні проблеми психологічного характеру. Для маленької дитини сім'я – це цілий світ, у якому вона живе, діє, робить відкриття, вчиться любити, ненавидіти, радіти, співчувати [62]. Батьки можуть чинити на дитину, як позитивний, так і негативний вплив. Отже, від цього залежить якою росте дитина: товариською, веселою, доброзичливою або відкритою. Або ж: брехливою, грубою, лицемірною, що відчуває постійну тривогу. Від батьків та їхніх взаємин у сім'ї залежить розвиток моральних та естетичних цінностей, розвиток творчих особливостей та інтелекту, здоров'я дитини та її емоційна культура.

Формування особистості дитини відбувається в сім'ї, під впливом батьківської любові, до свого майбутнього, під впливом батьківського авторитету, сімейних традицій. Бо все, що бачиш і чуєш у родині, повторюється, наслідує дорослих.

Сімейне виховання – це складна система. На нього впливають спадкові фактори, природне здоров'я дітей і батьків, матеріально-економічна забезпеченість, соціальний статус, спосіб життя, кількість членів сім'ї, місце проживання сім'ї, ставлення до дитини. Все це органічно переплітається і в кожному випадку виявляється по-різному.

Численні дослідження педагогічних теорій про вплив сім'ї на емоційний розвиток дитини підтверджують факти того, що:

1) сім'я здійснює соціалізацію особистості, що є концентрованим виразом її зусиль з фізичного, морального та трудового виховання; сім'я виховує громадянина, патріота, майбутнього сім'янина, законослухняного члена суспільства;

2) вплив сім'ї на дитину сильніший за всіх інших виховних впливів на нього; з віком воно слабшає, але ніколи не втрачається повністю;

3) у сім'ї формуються ті якості, які ніде, крім як у сім'ї, сформовані не можуть.

Властивістю емоційного розвитку учнів молодшої школи є його суттєва емоційна збудливість, яка формує всю психічну сторону дитини. Поряд з цим емоції дитини рухливі, непостійні.

Сім'я - це складна система взаємопов'язаних процесів. Внутрішньосімейні стосунки є частиною цієї системи, яка в свою чергу, також має складну структуру.

На стосунки дітей і батьків впливає ряд факторів: особистісні особливості батьків, психологічний мікроклімат сім'ї та особливості самих дітей.

У молодшому шкільному віці емоційне життя стає більш складним і диференційованим - з'являються вищі складні почуття: моральні (почуття обов'язку, любов до Батьківщини, суспільства, а також честі, ревності, співпереживання), інтелектуальні (допитливість, здивування, сумнів), інтелектуальне задоволення, розчарування тощо), естетичне (почуття прекрасного, відчуття прекрасного і потворного, відчуття гармонії), практичне відчуття (при виконанні рукоділля, на уроках фізкультури чи танців).

На сьогоднішній день у психології емоцій, почалися глобальні дослідження, оскільки вони є створенням почуттів. І йдеться про те, як людина емоційно реагує на обставини, які пропонує життя. Ми звикли говорити, що ми щасливі, налякані, злі – всі ці дії виражають стан нашої душі. Раніше емоційні стани прирівнювалися до почуттів, але, згідно з останніми дослідженнями на цю тему, емоції є обов'язковою умовою. Спочатку ми реагуємо емоційно, а потім відчуваємо.

Незважаючи на те, що всі дослідники дитинства так чи інакше звертаються до емоційності і вже накопичили великий обсяг емпіричного матеріалу, питання теоретичного осмислення цієї проблеми стоїть дуже гостро.

Негативні соціальні емоції, які дитина відчуває в різних життєвих ситуаціях, можуть бути викликані саме неприйняттям і відчуженням від найближчого оточення. Крихкий світ дитячих переживань характеризується відкритістю та емоційною рухливістю. Характер емоційної ситуації і динаміка видів соціально-емоційних проявів взаємопов'язані з системою особистісних взаємин, в яких дитина втягується в процес спільної діяльності та спілкування з однолітками та

дорослими. При деформації особистих взаємин, що проявляється в агресії та замкнутості, ворожості та напруженості між людьми, неминуче виникає ситуація емоційного неблагополуччя, яка є важкою для дитини і накладає свій відбиток, іноді неусвідомлений, негативний. Емоційна пам'ять молодшого школяра фіксує і надовго зберігає емоційні образи його переживань.

Внутрішній світ дітей перегукується із зовнішніми обставинами та проблемами. Емоційний резонанс посилюється емпатичним реагуванням дітей на емоційний стан близьких людей. Ця особливість функціонування емоційної сфери дитини дає змогу зрозуміти мимовільне залучення дітей до світу проблем і труднощів дорослих.

У другому розділі нашої роботи, нами було проведено емпіричне дослідження впливу батьківського виховання на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку.

Дослідження проводилося на базі Капулівської гімназії.

З метою дослідження емоційного розвитку дітей, батьківсько-дитячих взаємин, впливу стилю сімейного виховання та типу батьківського ставлення на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку, нами було сформовано комплекс із семи психодіагностичних методик: 1) «Тест-опитувальник батьківського відношення до дітей» А.Я. Варги, В.В. Століна; 2) Проективна методика «Малюнок сім'ї»; 3) Проективний тест особистісних відносин, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» О.О. Орехова; 4) Методика «Обери потрібне обличчя» - тест на виявлення дитячої тривожності, переважання позитивних та негативних емоцій Р. Темла, В. Амена, М. Доркі; 5) Опитувальник «Стилі батьківського виховання» С. Степанова; 6) «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії, емоційних стосунків у сім'ї». (Методика ОДРЕВ) Е.І. Захарової; 7) Опитувальний лист для класного керівника «Виявлення особливостей емоційних стану дітей молодшого шкільного віку» Н.Артюхіна, А.М.Щетініна. Проведено аналіз математико-статистичної значимості даних .

Для проведення психодіагностичного дослідження та подальшої роботи були обрані учні 3 класу та їхні батьки. У класі навчаються 23 учні, серед них 14 –

хлопчиків та 9 – дівчаток. Загальна кількість досліджуваних – 46 осіб , із них 23 дитини та 23 дорослі особи – їх батьки.

Ми дослідили характер взаємозв'язків агресивного сімейного виховання на інтелектуальний розвиток дитини. В ході досліджень для розрахунку ми використали коефіцієнт кореляції за Пірсоном. Нами було висунуто гіпотезу стосовно того, що зв'язок батьківського ставлення та стиль сімейного виховання впливають на емоційний розвиток, а саме на емоційне благополуччя учнів початкової школи.

Таким чином, в ході статистичного аналізу був виявлений позитивний взаємозв'язок між батьківським ставленням, стилем сімейного виховання та їхнім впливом на емоційний розвиток, а саме на емоційне благополуччя дітей молодшого шкільного віку. Ми змогли виявити, що батьківське ставлення, стиль виховання, характер поведінки батьків з дитиною суттєво впливають на особливості емоційного розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру. Вище описані результати (другий розділ) свідчать про те, що теоретична гіпотеза отримала підтвердження в ході експериментального дослідження.

Таким чином, завдання, поставлені на початку роботи, були вирішені, мета дослідження досягнута, гіпотеза дослідження підтверджена.

Підводячи підсумки виконаної роботи, можемо зазначити, що у результаті проведеного теоретичного та емпіричного дослідження зв'язків впливу сімейного виховання на емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку, ми ще раз переконалися в актуальності і важливості цієї проблеми.

У ході теоретичного і практичного аналізу нам вдалося узагальнити та систематизувати наявні на даний момент дослідження у зазначеній галузі. Таким чином, емоційний розвиток дитини молодшого шкільного віку ми розглядаємо, як внутрішнє переживання та усвідомлення емоційного комфорту узагальненого характеру, пов'язаного із задоволенням особистісно значущих потреб людини.

Емоційне благополуччя людини пов'язане як із характером переживаних емоцій, так і з можливістю та вмінням ці емоції висловлювати.

У батьківській праці, як і в будь-якій іншій, можливі помилки і сумніви, і тимчасові невдачі, втрати, які змінюються перемогою. Виховання у сім'ї – те саме життя, а наша поведінка і навіть почуття до дітей складні, мінливі, суперечливі. До того ж батьки не схожі один на одного, так само як і діти. Відносини з дитиною, як і з кожною людиною, глибоко індивідуальні та неповторні.

Тому головне завдання батьків – зміцнити довіру дитини до того, що її люблять і піклуються. Ніколи і ні за яких обставин дитина не повинна сумніватися в батьківській любові. Найприродніший і необхідний з усіх обов'язків батьків – з любов'ю та увагою ставитися до дитини будь-якого віку.

Тільки при вірі дитини в батьківську любов і правильне формування психічного світу людини, можливо виховати моральну поведінку, та тільки любов здатна навчити любові.

Батьки повинні розуміти різноманітні прояви особистості дитини, бути здатними сприймати і любити своїх дітей такими, якими вони є. Таке відношення до дітей, дасть їм можливість знайти прийнятні та неконкурентні позиції один з одним, та підтримати емоційний контакт між дітьми та батьками. У вихованні дітей найефективнішим є не безпосереднє маніпулювання через жорсткі обмеження, а віра в силу саморозвитку, її самостійності. Це основа для розуміння дитиною навколишнього світу, щоб виховати з ній сильну особистість, готову до всіх життєвих труднощів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Формування соціально-рольової позиції дітей в умовах повної і неповної сучасної сім'ї:[монографія]/ Т. Ф. Алексеєнко. –Київ: Либідь,2002.-320 с. .
2. Андрієнко О. П. Психологія сімейного життя: теорія і практика: [монографія]/ О. П. Андрієнко.- Київ :Либідь, 2018.-320 с.
3. Антонюк К. П. Сімейна психологія: теоретичні та практичні аспекти : [монографія] / К. П. Антонюк. – Київ : Центр навчальної літератури, 2019. – 352 с.
4. Бакаленко О. А. Взаємовплив емоційних та розумових процесів у молодшому шкільному віці : [навч. посібник]/ О.А. Бакаленко. –Харків :Вісник, 2010.- 321 с.
5. Берегова Н. П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини:[монографія]/ Н. П. Берегова.-Львів: Вісник, 2020. -10 с.
6. Бех, І. Д. Виховання особистості: [навч. підручник]/ Д. І. Бех.- Київ : Либідь, 2008.-376
7. Бикова. В. О. Конспект лекцій по курсу. Психологія сім'ї. Сімейне консультування. Сім'я як складова суспільства/ В. О. Бикова.- Дніпро :ДУАН, 2020
8. Бондаренко О. Ф. Кризи в житті родини: психологічний аспект: [монографія] / О. Ф. Бондаренко. – Київ : Академвидав, 2015. – 280 с.
9. Бондаренко Т. В. Психологія сімейного життя : [навч. Посібник] / Т. В. Бондаренко. – Харків : Освіта, 2018. – 376 с.
- 10.Василенко Г. А. Психологія родинних стосунків і виховання дітей : [навч. посібник] / Г. А. Василенко. – Львів : Світ, 2019. – 240 с.
- 11.Власова О. І. Педагогічна психологія:[навч. посібник.] /О. І. Власова.-Київ.: Либідь, 2005. -400с.
- 12.Гончаренко С. У. Психологічні аспекти функціонування сім'ї : [навч. посібник] / С. У. Гончаренко. – Львів : Світ, 2016. – 208 с.

13. Гончарук О. М. Соціально-психологічні аспекти подолання сімейних криз : [монографія] / О. М. Гончарук. – Харків : Видавництво ХНУ, 2020. – 310 с.
14. Дерев'янка С. П. Методичні засоби діагностики емоційного інтелекту у дітей : [монографія] / С. П. Дерев'янка. - Львів : Вісник, 2020. – 190 с.
15. Дубровіна І. В. Сімейна психологія: сучасні дослідження та підходи : [підручник] / І. В. Дубровіна. – Київ : Генеза, 2016. – 350 с.
16. Дьоміна О. І. Сімейна психологія : метод. посібник / О. І. Дьоміна. – Київ : Либідь, 2020. – 224 с.
17. Завадська Н. І. Психологія подружніх стосунків : [монографія] / Н. І. Завадська. – Чернівці : Рута, 2017. – 240 с.
18. Зайченко Л. М. Основи сімейного консультування та психотерапії : [навч. посібник] / Л. М. Зайченко. – Київ : Освіта, 2014. – 290 с.
19. Карпенко О. І. Життєвий цикл сім'ї: теорія і практика : [монографія] / О. І. Карпенко. – Одеса : Чорномор'я, 2017. – 270 с.
20. Коваль О. В. Труднощі сімейного життя: теорія і практика подолання : [монографія] / О. В. Коваль. – Київ : Академія, 2021. – 228 с.
21. Коломієць М. І. Психологічні аспекти виховання підлітків у кризових родинях : [монографія] / М. І. Коломієць. – Дніпро : ДНУ, 2019. – 250 с.
22. Корж В. В. Психологія сімейного консультування : [навч. посібник] / В. В. Корж. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. – 280 с.
23. Король Л. В. Психологія розвитку сім'ї : [навч. посібник] / Л. В. Король. – Вінниця : Нова книга, 2019. – 296 с.
24. Котик Т. М. Теорія і практики формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: [навч. посібник] / Т. М. Котик.-Тернопіль: Астон, 2020,- 192 с.
25. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: [монографія] / Т. В. Кравченко. – Київ: Фенікс, 2009. – 416 с
26. Лун А. Н. Емоції та особистість: [монографія] / А. Н. Луан .- Київ: Освіта, 2002. -120 с

27. Мартинюк Р. Г. Соціальна психологія сімейних конфліктів : [монографія] / Р. Г. Мартинюк. – Київ : Основи, 2015. – 260 с.
28. Міщенко Г. С. Проблеми адаптації на різних етапах життєвого циклу сім'ї : [монографія] / Г. С. Міщенко. – Одеса : Астропринт, 2022. – 184 с.
29. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції:[монографія] / Е.Л. Носенко, Н. В. Коврига – Київ: Вища школа, 2003. – 126с.
30. Обухова А. Ф. Дитяча психологія:[монографія] / А. Ф. Обухова.-Київ: Видавничий дім «Школа», 2009.- 320 с.
31. Поліщук В. М. Психологія сім'ї:[навч. посібник]/ / В. М. Поліщук– Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 239 с.
32. Пустовіт С. О. Кризові стани в родині: причини та шляхи подолання : [монографія] / С. О. Пустовіт. – Львів : Палітра, 2020. – 300 с.
33. Савченко А. О. Сімейна психологія : [навч. посібник]/ А. О. Савченко. – Київ : Видавництво КНУ, 2017. – 280 с.
34. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину: Збірник педагогічних творів /В. О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 2015. – 464 с.
35. Шевченко Т. М. Основи сімейної психології : [підручник] / Т. М. Шевченко. –Харків : Видавництво Харківського університету, 2018. – 256 с.
36. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : [монографія]/ М. М. Шпак.- Тернопіль , 2016. -372 с.
37. Ярмолицька С. Формування гармонійних батьківсько-дитячих відносин у родині: [монографія]. /С. Ярмолицька. Житомир: 2014. – 25 с.
38. Яцюк М. В. Емоційний інтелект особистості :[навч. посібник]/ М. В. Яцюк.- Вінниця : Діло, 2019. -105 с.
39. Salovey P. C The positive psychology of emotional intelligence / P C. Salovey (Eds.), The handbook of positive psychology. – New York: Oxford University Press, 2002. – 171 p.

40. Baumrind D. Rearing competent children / Diana Baumrind, San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1989. – (Child development today and tomorrow). P. 349—378.
41. Declaire J. The Heart of Parenting: How to Raise an Emotionally Intelligent Child / Joan Declaire, John Gottman, New York: Simon & Schuster, 1997.
42. Dornbusch, S. The Relation of Parenting Style to Adolescent School Performance / Dornbusch Sanford, Ritter Philip, Robert Donald, Fraleigh Michael , 1987 (Child Development). P. 1244–1257.
43. Furedi F. Paranoid Parenting: Why Ignoring the Experts May Be Best for Your Child. Allen Lane / Furedi Frank, 2001. P. 240.
44. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences / Howard Gardner, 2011.
45. Gerstel N. The Nurture Assumption: Why Children Turn Out the Way they Do / Gerstel Naomi, 1999. P. 174–176.
46. Goddard H. Parenting Education / Goddard H. Wallace; Dennis Steven, Gale, Farmington, USA, 2003 - (International Encyclopedia of Marriage and Family).
47. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ / Goleman Daniel, New York: Bantam Books, 1995.
48. Goleman, D. Emotional intelligence: perspectives on a theory of performance / Goleman Daniel, 2001.
49. Goleman D. The emotional intelligence of leaders / Goleman Daniel, 1998.
50. Gottman J. Meta-emotion: How Families Communicate Emotionally Links to Child Peer Relations and Other Developmental Outcomes / Gottman John , Lynn Katz, Carol Hooven, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1996.
51. Gottman J. Effects of Marital Discord on Young Children’s Peer Interaction and Health / J. Gottman, K. Lynn. // / Developmental Psychology. – 1989. №57. P. 47–52.
52. Gottman J. Raising an Emotionally Intelligent Child: The Heart of Parenting / Gottman John, New York: Simon and Schuster Paperbacks, 1997. P. 50-52.

53. Maccoby E. Socialization in the context of the family: Parent-child interaction / Maccoby E.E., Martin J.A, New York: John Wiley and Sons, 1983. P.101.
54. Matthews G. Emotional Intelligence, Health, and Stress / Matthews Gerald, Moshe Zeidner, Richard D. Roberts, 2017.
55. Mayer J. What is emotional intelligence / John D. Mayer, Peter Salovey, 1997.
56. Mayer J. Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test. Test Review / John D. Mayer, Peter Salovey, David R. Caruso , 2002.
57. Mayer J. Emotional Intelligence / Mayer John, Peter Salovey, 1990.
58. Mayer J. Emotional Intelligence: Key Readings on the Mayer and Salovey Model / Mayer John, Miami, Florida: National Professional Resources, Dude Publishing, 2004. P. 329.
59. Petersen S. Baby Steps / Petersen, Steve , 2000.
60. Spera C. A Review of the Relationship Among Parenting Practices, Parenting Styles, and Adolescent School Achievement / Christopher Spera. // Educational Psychology Review. 2005. №17. P.125–146.
61. Sroufe A. Emotional Development: The Organization of Emotional Life in the Early Years / Sroufe Alan, 2002.

Додатки

Більш інформативним є процес малювання (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Хто зображується першим?	Емоційна близькість
Фігура велика, але схематична, не деталізована	Значимість людини при негативних почуттях
Фігура ретельно промальована, декорована	Улюблений член сім'ї. Шановний. Бажання бути схожим на нього
Меблі, сонце та ін., але не люди.	Захисна реакція, емоційне неблагополуччя.
Повернення до декорування.	Значимість для дитини.
Символічність зображення.	Зниження значимості.
Колір деталей.	Емоційне відношення.
Стирання, підмальовування.	Що саме?
Спонтанні коментарі	Прояснення сенсу рисунка, внутрішня напруженість.

Інтерпретація основних характеристик (табл.2.2)

Таблиця 2.2

Склад сім'ї:	
Зображено не людей, не членів сім'ї.	Емоційний конфлікт.
Більша (менша) кількість членів сім'ї.	Незадоволеність.
Малювання лише "Я" (автор малюнка).	Егоцентричність, істероїдність.

Відсутність у малюнку «Я».	Відкидання, неприйняття.
Розташування членів сім'ї: На великій відстані. Обмежений простір. На дуже близькій відстані. Об'єднання за статтю, за ролями. Сполучені руки	Роз'єднаність. Спроба згуртувати сім'ю. Конфронтація. Згуртованість

<p>Промальовування деталей:</p> <p>Голова, волосся, вуха, очі тощо.</p> <p>Деталі одягу, прикраси та ін. Кількість використовуваних кольорів</p>	<p>Інтелектуальний рівень дитини.</p> <p>Емоційне відношення до членів сім'ї.</p>
<p>Розміри зображених фігур:</p> <p>Фігури батьків більше за дитячі.</p> <p>Фігури дітей більші (рівні).</p> <p>Великі розміри фігур.</p> <p>Маленькі розміри фігур.</p> <p>«Я» менший за інших членів сім'ї.</p> <p>«Я» у замкнутому просторі</p>	<p>Нормативність.</p> <p>Егоцентризм, почуття ревності.</p> <p>Впевненість в собі, імпульсивність.</p> <p>Тривога.</p> <p>Незначність, непотрібність, бажання захисту, опіки, тривожність.</p> <p>Бажання захисту, тривожність</p>
<p>Наявність окремих частин тіла:</p> <p>Руки підняті разом з пальцями.</p> <p>Тільки «Я» не має рук.</p> <p>Відсутність очей, рота.</p> <p>Заштрихованість.</p> <p>Розфарбування частини обличчя.</p> <p>Промальовування зубів.</p> <p>Натиск олівця невеликий.</p> <p>Немає натиску олівця.</p> <p>Предмети у руках</p>	<p>Агресивність, влада.</p> <p>Незахищеність, безсилля.</p> <p>Порушення спілкування, аутизм.</p> <p>Поле напруги.</p> <p>Ворожість.</p> <p>Оральна агресія.</p> <p>Невпевненість.</p> <p>Тривога.</p> <p>Роль у сім'ї</p>

Для проєктивної методики «Малюнок сім'ї» розроблено систему кількісної оцінки.

Було виділено п'ять симптомокомплексів (табл.2.3):

Таблиця симптомоконплексів

Симптомокомплекс	Симптоми	Бали
1. Сприятлива сімейна ситуація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Загальна діяльність усіх членів сім'ї 2. Переважна більшість людей малюнку 3. Зображення всіх членів сім'ї 4. Відсутність ізольованих членів сім'ї 5. Відсутність штрихування 6. Хороша якість лінії 7. Відсутність показників ворожості 8. Адекватний розподіл людей на аркуші 9. Підкреслення окремих деталей 	<ol style="list-style-type: none"> 0,2 0,1 0,2 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1 0,1
2. Тривожність	<ol style="list-style-type: none"> 1. Штрихування 2. Лінія основи - підлога 3. Лінія над малюнком 4. Лінія із сильним натиском 5. Стирання 6. Перебільшена увага до деталей 7. Переважання речей 8. Подвійні чи переривчасті лінії 9. Підкреслення окремих деталей 10. Інші можливі ознаки 	<ol style="list-style-type: none"> 0, 1, 2, 3 0,1 0,1 0,1 0,1,2 0,1 0,1 0,1 0,1 0,1
3. Конфліктність у сім'ї	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бар'єри між фігурами 2. Стирання окремих фігур 3. Відсутність основних частин тіла у деяких фігур 4. Виділення окремих фігур 5. Ізоляція окремих фігур 6. Неадекватна величина окремих фігур 7. Невідповідність вербального опису та малюнка 8. Переважання речей 9. Відсутність на малюнку деяких членів сім'ї 10. Член сім'ї, що стоїть за спиною 11. Інші можливі ознаки 	<ol style="list-style-type: none"> 0,2 0,1,2 0,2 0,2 0,2 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1
4. Почуття неповноцінності у сімейній ситуації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Автор малюнка непропорційно маленький 2. Розташування фігур на нижній частині аркуша 3. Лінія слабка, уривчаста 4. Ізоляція автора від інших 5. Маленькі постаті 6. Нерухома в порівнянні з іншими фігура автора 7. Відсутність автора 8. Автор стоїть спиною 9. Інші можливі ознаки 	<ol style="list-style-type: none"> 0,2 0,2 0,1 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1

5. Агресивність у сімейній ситуації	1. Одна фігура на іншому аркуші або на іншій стороні аркуша	0,2
	2. Агресивна позиція фігури	0,1
	3. Закреслена фігура	0,2
	4. Деформована фігура	0,2
	5. Зворотній профіль	0,1
	6. Руки розкинуті убік	0,1
	7. Пальці довгі, підкреслені	0,1
	8. Інші можливі ознаки	